

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 4 2008 – 18. årgang

I redaksjonen: Vigdis Hovda, Axel H. Leversen, Kjell Petter Løhre og Hans E. Næss.

Leder	3
Av Hans E. Næss	
Noen synspunkter på Sørvestrikets historie fram til år 900 e Kr	5
Av Finn Bringsjord	
Bryllupsvis	18
Av Synnøve Østebø	
Dreyerkalender 1956	24
Anders Bærheim	
Var de rike og mektige i Stavanger ikke så forsvarsbevisste i 1806?	36
Av Hans E. Næss	

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 300,- for enkeltmedlemmer og kr. 450,- for familiemedlemmer. Institusjonsmedlemskap kr. 200,- Beløpet innbetales til konto 3201.25.37300.

Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org
Org.Nr. 984 289 669

ISSN 0806 - 184X

Program for Byhistorisk forening 2008

www.byhistoriskforening.org

Onsdag 20. februar

Foredrag av Engwall Pahr-Iversen med tittel:
«Mirakelbrødre og kolosterjomfruer – byhistorier»
Sted: Arkologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 26. mars

Foredrag av Grete Storholm med tittel :
«Kolonihagenes historie i Stavanger»
Sted: Arkologisk Museum. Kl. 19.00

Tirsdag 22. april

Foredrag av Jone Laugaland med tittel:
«Fjordabåtene. Ryfylke – Stavanger. Båtenes betydning for regionen»
Sted: Arkologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 28. mai

Byvandring med Gunnar Skadberg som guide
«På kant med loven – glimt fra Stavangers lokalhistorie»
Sted: Kiellandhagen. Kl. 19.00

Onsdag 27. august

Byvandring med Grete Storholm som guide
«Vandring i kolonihagene Strømvig – Rosendal/Ramsvig»
Sted: Strømvig. Kl. 19.00

Onsdag 24. september

Foredrag av Øistein Døvik med tittel:
«Jernbanen i Stavanger – Fortid og Fremtid»
Sted: Arkologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 29. oktober

Foredrag av Gunnar Nerheim med tittel:
«Smedvig Familiens virke/betydning for Stavanger»
Sted: Arkologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 26. november

Foredrag/fotovandring av Axel Leversen med tittel:
«Stavanger i eldre tider – en fotovandring»
Sted: Arkologisk Museum. Kl. 19.00

Lederens spalte

KRISE !

Ja, en slik "krigsoverskrift" ville ha vært både riktig og betegnende ved flere anledninger i Stavangers historie.

Men krise er et av de mest relative begreper som finnes. Stavanger har som bysamfunn fra grunnleggelsen til idag gjennomlevd mange kriser, som andre lokalsamfunn, som nasjoner, regioner og verdensdeler. Og en gang i mellom opplever vi, som i disse dager, at vi er en del av en global krise. Stavangers historie har gått i bølgedaler preget av sterke oppgangstider og kraftige tilbakeslag. I eldre tid merket Stavanger den europeiske befolkningskrisen forårsaket av klimaendringer og med den følge at garder ble lagt øde for århundrer. Svartedauden og andre pestepidemier i senmiddelalderen forsterket og vedlikeholdt disse krisene. De var preget av dramatisk befolkningsfall og store samfunnsmessige følger for stat og kirke som fikk sterk nedgang i skatteinntektene. I byen gikk handelen sterkt til bake og stagnasjon inntrådte.

Stavanger opplevde sin første boom i tidlig nytid som følge av tømmerhandelen i Ryfylke på 1550-1660-tallet. Byens innbyggertall skjøt fart. Byen ble et viktig internasjonalt handelsknutepunkt. Pengene strømmet inn til de rike embetsmenn og kjøpmenn. Mye overskudd ble investert i kunsthåndverk laget av mestre innvandret fra kontinentet. Men da skogen var hugget ut var det krisetilstand i byen. I denne periode ble byen dessuten herjet av flere bybranner. Alt i alt ble Stavanger så uinteressant for staten at byen ble forsøkt nedlagt; større krise kan en neppe møte.

Nedgangstider under Napoleonskrigene skyldtes bl.a. engelskmennenes blokkade av norsk skipsfart og problemer med import til Norge; dette var et europeisk fenomen.

1880-tallskrisen var preget av Stavanger-redernes feilinvesteringer i seilskuter i stedet for dampskip og også av vekselspekulasjon som det ikke var reelt grunnlag for. Stavanger var på konkursens rand, tusener flyttet fra byen, og byens fremste kjøpmenn gikk konkurs i hundretalls; "Hele Slegter ble strøget av Listen", skrev Alexander L. Kielland.

Krisene etter 1. verdenskrig og på 1930-tallet hadde internasjonal karakter og

var delvis forårsaket av at verden var blitt ett kapitalmarked. Børskrisen på New York fikk omfattende og internasjonale følger.

Også senere kriser, som de store økonomiske problemene vi opplevde på 1980-tallet og dagens finanskrise er kraftige reaksjoner på oppgangstider der tilgangen til kapital er gjort for enkel slik at økonomien basert på "lånte penger" ikke har bærekraft til å tåle større børssvingninger. Som før blir resultatet lett mer omfattende realøkonomiske kriser med konkurser og økt arbeidsløshet. Men krisen rammer ikke landene likt. Vi må bare konstatere at vi nok en gang må lære i større grad å sette tæring etter næring, ikke låne flere penger enn en kan betjene. Det er en hard medisin for mange, men en tilbakevendende sunn erfaring. Og hos oss i byen og i landet er både næringslivet og den allmenne husholdningstilstand sunn. Fremtidsprosjekter skrinlegges i liten grad. Folkeveksten fortsetter. Kommuner og stat og næringsliv samarbeider om tiltak som åpenbart vil bringe tillit til pengemarked og vekst tilbake om enn med litt ujevnt tempo i de ulike samfunnssektorer. By og land har fått en motstandskraft mot nedgangstider som vi ikke har hatt i de mange tidligere bølgedaler. Men vi gjenlever en periode som vil bli gjenstand for omfattende bearbeidelse og analyser av fremtidens lokal- og rikshistorikere!

Hans Eyvind Næss
November 2008

Noen synspunkter på Sørvestrikets historie fram til år 900 e Kr

(Fortsettelse fra «Stavangeren» nr 3, 2008)

Finn Bringsjord

I del 1, **Romertiden**, prøvde jeg å vise at Sørvestriket (Agder og Jæren) i tiden etter keiser Augustus, ble det ledende riket i Norge. Ressursgrunnlaget for hegemoniet var ensidig storproduksjon av lanolinrik ull og vadmél, som vår profesjonelle marine eksporterte til garnisonsbyene i Romerriket.

Del 2, Sammenbrudd og emigrasjon (450–550)

Krakk på verdens ullmarked

Romerrikets fall førte automatisk til sammenbrudd på det europeiske ullmarkedet. Ull og ullprodukter mistet sin gamle markedsverdi. Så snart saueflokkene var slaktet og kjøttet var fortært, banket sult og armod på dørene til «land» gårdene rundt i Sørvestriket. I løpet av kort tid endret kulturlandskapet seg, og lyngmarkene måtte vike for hurtigvoksende lauvskog. Mye tyder på at dette tidsmessig falt sammen med at stor vulkanaktivitet på Island forårsaket kaldere klima i Norden.

Det kan se ut til at emigrasjon, primært til Britannia, har vært redningen for mange sørvestlendinger. På Landa i Forsand ble forlegningene forlatt, og etter 2000 års sammenhengende bosetning, ble garnisonsgården liggende øde. Noe av det samme må ha skjedd på de andre «londumene» i Sørvestriket.

Grunnlaget for salg av husflidprodukter fra «land» gårdene var falt bort, og nesten halvparten av gårdene ble fraflyttet og forlatt.

Men alt var ikke like svart, for som det heter er «den enes død, den andres brød». Mange forlatte gårder inne på heiene fikk nå ny betydning som «setrer» for de gjenværende bøndene. Dermed kunne korn dyrkes på heimegården i lavlandet, mens husdyra beitet på setergården høyere oppe i dalen.

Da germanerne begynte å true grensene mot Gallia, tidlig på 400-tallet, fikk de tre romerske legionene i Britannia ordre om å forlate landet for å komme troppene i Gallia til unnsetning.

En skulle da tro at de romerske festningsverkene ble liggende åpne for keltere og piktere. Men det er langt fra sikkert. Det kan til og med være sannsynlig at romerne, før de trakk seg ut, oppfordret sine 'assosierte forsvarsvenner', vikingene, om å komme og overta de britiske garnisonsbyene.

De romerske strategene ville da lede militante germanere til Britannia, og følgelig redusere presset mot de galliske forsvarsverkene. Vikinger fra Sørvestlandet og Gøtaland kan sammen med sine vikingbrødre «sjø-danene» og frisere, ha takket ja til innbydelsen og overtatt både garnisonsbyer og festningsverk.

Åpnet romerne sine festningsverk for anglerne? Bildet viser festningsmurer rundt den romerske forlegningen i York

Anglere

Det ligger nær å anta at våre vikinger ledet an i den første bølgen av «anglere» som inntok de romerske forsvarsforlegningene i Britannia. Et vedvarende sterkt keltisk press på disse forsvarsverkene, kan så ha bidratt til at anglerne åpnet opp for neste bølge av germanske innvandrere; saksere og jyder (Saxons and Jutes).

Det er svært omdiskutert hvor disse anglerne (lat. angli) kom fra. Norske historikeres tro på at nordmenn kan ha spilt en ledende rolle på den europeiske arena, har jo så langt vært lik null. Hvorfor overlater norske læresteder, så og si *all positiv omtale* av den sørvestnorske ekspansjon på de britiske øyer, til de britiske forskerne? Er universitetene i Oslo og Bergen så passive fordi de vet at østlendinger og vestlendinger ikke deltok? Hvorfor er tanken om at internasjonal storhet og ledelse gjennom århundrene kan ha hatt sitt norske senter i Agder og Jæren, så totalt fraværende?

Selv mener jeg å ha sannsynliggjort at

Sørvestrikets marine på denne tiden var den ledende aktøren i samhandelen mellom Nordsjølandene. De *må* derfor ha spilt en betydelig rolle i «anglerinvasjonen».

Jeg tror navnet «anglere» kan komme av «angel»; havfiskekrok. Havfiskekroker kan ha vært et slags «skrytemerke» som ble båret synlig av roere som hadde krysset åpne havstrekninger i Nordsjøen.

Ut fra funnene i Illerup vet vi at enkelte av nordmennene som invaderte Jylland på 200-tallet, bar store havfiske-angler i beltet. «Angel» hører etymologisk sammen med «anger» og kommer av det germanske rot elementet *ang-, innkrøkt, sammensnørt.

Dette indikerer at «angli» kan ha vært legionærslang for nordiske vikinger.

Langt sterkere indikasjoner på sørvestnorsk deltakelse i invasjonen, finner vi i det angelsaksiske poemet «Widsith», og, helt uomtvistelig, i den sterke innflytelsen sørvestingene i ettertid øvde på begge sider av kanalen.

Del 3 Frankertid (550–900)

«Hundekongen» på Jæren

Saxo forteller at en svensk kommandør, Gunnar, fikk i oppdrag å lede en militær ekspedisjon mot Sørvestriktet. Først gjorde de et anfall mot «provinsen» Jæren ('in lather provinciam'). Der for de svært hardt fram. Noe bytte brydde svensken seg ikke om å ta, men han var blodtørstig og drepte for fote. Denne villskapen skremte jærbuene så kraftig at de innstilte motstanden og overgav seg.

For ytterlig å ydmyke folket, satte svensken en «hund» til å styre det erobrede riket. «Og det maa man bekiende, var at tage saa storaktigt et Folk paa det ømme sted, thi det maatte gaae til marg og been, naar de høie næser skulde dale for en hundesnude» skriver Saxo.

Og for å dukke sørvestlendingene ytterligere, krevde hundens åremenn inn skatt i *to* terminer - både vår og høst. Dette var uhørt i et land der «skatt» ble innkrevd på høsten.

Utskyld og utskyldsgårder

Riksarkivar dr. Asgaut Steinnes. (1892-1973) står for meg som den mest inspirerende historiker Norge har fostret. Jeg vil spesielt vise til tre studier som han på 1950 - tallet fikk utgitt:

«Utskyld» (1952), «Husebyar» (1955) og «Hundekonge» (1957). Alle de tre avhandlingene handler om styringssystemer i Norden og på øyene i Vesterhavet.

Fra Vats i Rogaland til Rygiarbit i Aust-Agder var det i alt 80 gårder som betalte «utskyld», en skatt som ble betalt i *to* terminer, høst og vår, og som Steinnes mente var av svensk opprinnelse. Det mest skjellsettende ved Steinnes møysommelige arkivarbeid, var at han, etter å ha plottet de 80 gårdene inn på kartet, kunne vise at utskyldsgårdene lå som perler på en snor

langs en eldgammel ferdelsesvei mellom Hundvåg og Tromøya. Fra Oddenes gikk også en mindre rute vestover til Halse ved Mandal.

Steinnes mente at utskyldgårdene avdekket en innlands reiserute hvor kongen og hans menn kunne bruke spesielle gårder som overnattingssteder når de var på reiste mellom de fem kongsgårdene i Sørvestriktet: Husebø på Hundvåg, Husebø ved Eikundasund, Huseby på Lista, Oddenes i Kristiansand og Tromøy i Arendal.

Etter Steinnes mening flyttet kongen og lid mellom de fem kongsgårdene for å ta «veitsle», dvs. at han tømte forrådene på ett sted for så å reise videre til neste.

Når kongen flyttet mellom de 5 hjørnesteinsgårdene, ble han i sommerhalvåret transportert på skip. Det var den enkleste og mest behagelige framkomstmåten. Men i vinterhalvåret måtte hesten tas i bruk.

Dette synet på kongens optreden, som en slags snylter på ressurser samlet inn av mektige stammeledere, synes å ha alminnelig støtte blant historikere. Det behøver likevel ikke å ha vært slik. Ja, etter mitt syn var ikke «veitslesystemet» i bruk i Sørvestriktet. Riket var i romertiden organisert som et «pengesamfunn», og det fortsatte det å være utover i frankertiden.

Hva slags skatt var så «utskyld»? Steinnes mente at skatten var en plikt til å losjere kongen og hans menn når de reiste mellom kongsgårdene. Skatten skal ha vært av svensk opprinnelse, og blitt innført som et ledd i et nytt administrasjonssystem som han kalte «husebyskipnaden». Denne forordningen ble innført som direkte følge av en svensk invasjon av Jæren og Agder en gang i førkristen tid.

Riksarkivar Jens A. R. Gjerløv har i en studie vist at «utskyld» i Sverige var en «kirkeskatt». Da trekkes den konklusjon at en «kirkeskatt» ikke kan være innført i hedensk tid. Det rådende syn blant dagens historikere synes derfor å være at skatten ikke kan være innført her i landet før på 1000-tallet.

For meg synes en slik konklusjon å være unødig forhastet. Det var omfattende religiøs aktivitet her i landet allerede i romersk tid. «Utskyld» kan opprinnelig ha vært en religiøs skatt tilpasset den tids gudskyrking. Noen guder, slik som Mithra og Ull, krevde spesielle offerdyr og offerhandlinger.

Steinnes påviste at det både i reiseruten langs kysten og i innlandet lå steder med Ull navn, og at disse stedene lå så strategisk til at det ikke kunne være tilfeldig. Stedsnavnene avslørte at de reisende har stanset der for å ofre til guden Ull. Jeg tror skatten var et bidrag til Ull kulten i form av ungokser. (Se for øvrig avsnittet nedenfor om «Kristningen i Sørvestriket»).

Danskene stod bak.

I Frankrike hadde kongene sett seg lei på at britene hadde enerett på leveranser av vannavstøtende; lanolin rik saueull. De ønsket større konkurranse på markedet, og sluttet avtale med danskene om ullleveranser fra Jylland i bytte med våpen. Fra begge lands side, var det i tillegg et sterkt ønske om å knytte til seg nye produsentland fordi de jyllandske leveransene ble for puslete.

En ny varmeperiode tillot igjen at sauen gikk ute på vinterbeite. Dermed var Sørvestriket på nytt inne i den europeiske varmen.

Men seterdrift, korndyrking og storfehold hadde nå etablert seg, og derfor møtte tanken om tilbakevending til lyngmarker og storskala ullproduksjon motstand blant bøndene. De gamle «londumene» var forfalt, eller tatt i bruk som fjøs. På floren (tre-gulvet), som hadde vært soldatenes bris-ker, stod nå melkekyr opptjoret. (Jfr. norr. «flørr», fjøs). Det skulle en revolusjon til for å få fart på omstillingen. De lokale «småkongenes» profesjonelle marineenheter var nedlagt, så nå måtte de tilkalle hjelp utenfra for å få fart på omstillingen.

Danskene så kanskje også sitt snitt til å slå to fluer i ett smekk: 1) å oppfylle norske forbundsfellers ønske om hjelp til å

tilrettelegge en ny storskala ullproduksjon og 2) å kvitte seg med 80 pensjoneringsklare veteransoldater.

Hva som senere hendte er det mulig å gjette seg til ved å kombinere Saxos sagn om «Hundekongen» og Steinnes møysommelige arbeid med «Utskyld».

Reiseruten til Gunnars straffeekspedisjon over Jæren og Agder finns i kløvveien mellom utskyldgårene. På disse gårdene må «svensken» ha drept hele odelsætten, for deretter å overlate gård og bygninger som 'pensjoneringslønn' til de danske veteransoldatene. (Saxo: *Bytte brydde svensken seg ikke om å ta, men var blodtørstig og drepte for fote*).

Det er litt spesielt at «utskyldsveien» tar en avstikker til Halse, og det kan kanskje indikere at en av dansk kongens forbundsfeller bodde der. Ved hjelp av midler fra dansk kongen, og kongen i Halse, introduserte så det svenske officerskorpset husbysystemet i Sørvestriket. I all hovedsak var det en videreføring av det gamle «londum systemet» fra romertiden.

Mange av de pensjonerte «danske åremennene» hentet vel siden både kjæreste og familiemedlemmer opp fra Danmark. På det viset har en ny statusdialekt med «bløde» konsonanter bredt seg langs «kyststriben» mellom Hundvåg og Tromøy. Sørvestlendingene tok dette språkmerket med seg da de i hopetall emigrerte til øyene i Vesthavet etter nederlaget i Hafrsfjord.

Språkmerke

Steines peker på at «Sørvestriket» faller sammen med det som språklig betegnes som «den bløde kyststripe». Talemålet her kjennetegnes ved bruk av «bløde» konsonanter; t > d (liden) p > b (roba) k > g (rig). På den sørvestlige «kyststriben» er dette primært et språk brukt av makteliten. (Egenes).

Et annet særtrekk med språket i 'dalstrøka innenfor' er at dobbel «l» etter trykksterk vokal uttales som dobbel «d». Navn som Ulland og Helland blir til Ud-

dan og Heddan. (Jfr. Pollestad som uttales på ddesst).

Og her som ellers kan «h» foran vokal forsvinne, j fr omtalte Tiundaland i Uppsala. I følge navnegransker Eivind Vågslid har det skjedd i Eikundasund, egentlig Eikhundersund.

Skattenavnet «Utskyld»

Vi må tro at det var langt over vanlig dansk standard at pensjonerte soldater mottok ferdig opparbeidede og bebygde gårdsbruk. Til gjengjeld ser det ut til at de ble pålagt en spesiell «byrde»; nemlig at de hver vår og høst, sammen med andre utskyls-gårder, måtte bidra med å fremskaffe okser som kunne ofres og spises til ære for soldatguden Ull.

Denne skatten må opprinnelig vært kalt «ullskyld». Men etter god sørlandsk språktradisjon ble dobbel «l» utalt som dobbel «d», slik at ullskyld ble til uddskyld. Først etter overgang til kristendommen, da Ull ble tabuord, har skatten fått navnet «udskyld/utskyld» og blitt omgjort til en «kirkeskatt». (J fr Ulland > Uddan > Udland)

Hunding og Halsing

Vest for Lindesnes ligger gården Hundingsland på sørspissen av Rosfjordhalvøya.

I en artikkel i Mål og Minne 1963, tar As-

gaut Steinnes opp «Noko om Helge-dikti i Edda», hvor han gir gode grunner for at «Hunding» bodde på Hundingsland og at han der ble snikmyrdet av Helge Hundingsbane, en høvding på Lista.

I frankertidens vic byer kan de tre «huseby-hundene» ha bidratt til at hele landet vest for Lindesnes vært kjent som Hundinglandet.

Hvis vi betrakter Norge som et skip, må «halsingen» være landet mellom Lindesnes og Søgne. Det kan være en slik navngiving som reflekteres i det gamle sogne-navnet «Halse». Halse ligger på vestsiden av elva Marna, (Mandalselva). Der ute ved havet ligger den gamle storgården Sånum og nabogården Lande (i 1409 skrevet Londum). Som vi skal se er det svært mye som taler for at det nettopp var her kong Vikar, «kongen over Agder og hele Jæren» residerte.

«Halsingen» kan ha vært så mektig at han helt har overskygget hundene øst for Lindesnes.

Widsith

I det gamle engelske kvadet «Widsith», trolig diktet ved hoffet i East-Anglia en gang på 600-tallet, men først nedskrevet på 900-tallet, gis det en oversikt over Europas herskere og folkeslag.

Faksimile fra The Exeter Book hvor poemet Widsith er nedtegnet

I denne oppstillingen fortelles det blant annet at; «Ætla ruled the Hunum, Eormanric the Gotum, Becca the Banigum, Gifica the Burgendum. Casere rueld the Greacum and Caelic the Finnum. Hagena ruled the *Holmrygum*, Heoden the *Glommum*, Wittaruled the Swæfum, *Wada the Hælsingum*, Meaca the Myrgingum og

Mearchealf the Hundingum. Theodoric ruled the Froncum ...» Og noe lenger nede står det at «Ongendtheow ruled the Sweum», «Alewih the Denum».

For første gang i skriftlige kilder omtales også «vikinger». Det fortelles at Hrothwulf og Hrothgar holdt den lengste freden, siden de klarte å drive tilbake vikingenes ætlinger (*wicinga cynn*). Og noe senere får vi høre at «høvdingen» har oppholdt seg blant «*lidwicingum*» (lid, kongefølge, livgarde).

Omtalen av «*Holm*-ryger» impliserer at det også må være «*land*-ryger». Men disse «landrygene» må være jærbuene, og de blir i Widsith trolig gruppert under «*hundingum* jærbuer og egder som sorterte under de 3 hundene som residerte på husebyene vest for Lindesnes, må på sine markedsreiser til vic-byene opptrådt som en samlet enhet markert med hundemerker på skjold eller seil.

At folk øst for Lindesnes kalles *Hælsingum*, og folk vest for Lindesnes kalles *Hundingum*, understreker vel at makthaverne i Sørvestriket har fordelt handelen på vic-byene mellom seg. *Hælsingum* kan ha satset på de kontinentale byene, og *Hundingum* på de britiske øyer.

Lederen for the *Hundingum* er *Mearchealf*, som kanskje kan oversettes til Mercer-Alf, der «*mercer*» er engelsk for tekstilhandler.

Lederen for the *Hælsingum* er *Wada*. Det eldste engelske og norrøne ordet for «vevd ulltøy» er «*wadi*». Hvis det var slik at de to mektigste ref 'ene i Sørvestriket gikk under navnene «*Vevhandler- Alf*» og «*Vadmæl*», avslører kanskje dette at vekt og målestokk var viktigere utstyr for nordiske kommandører enn skjold og sverd.

Forskere mener at «*Widsith*» er en in-deks over de folkestammer, helter og sagnfolk som var kjent for 700-800-tallets angelsaksere og at det derfor er en referanse til angelsaksernes røtter. Jeg syns denne referansen støtter hypotesen om at norske «vikinger» spilte en hovedrolle da anglerne invaderte de britiske øyer.

Seilskip

Handelsrutene er i frankertiden helt annerledes enn de var i romertiden. Det er slutt med de langdryge roturene opp de germaniske elvene til garnisonsbyene. Ullvarene selges nå i de såkalte vic byene, handelsbyer med navneendelsen vic, som i frankertiden omkranset Nordsjøen. Skipene ble nå utstyrt med mast og råseil, og reisene ble dristigere over de åpne havstrekningene. På sikt førte bruk av seil til redusert bemanningsbehov på skipene.

Vikingskip i opplag

Vikingene foretrakk å legge 20-sessen i opplag ved en elv eller ved et vatten fordi jernnaglene, sømmene, rustet langt mindre i ferskvann enn i salt sjøvann

Best var det å bade skipet innvendig og utvendig ved å velte det rundt i ferskvann slik at saltet ble skikkelig utvasket mellom spanter og bordgang. Båter på land kunne fort tørke inn og sprekk opp. Det gjaldt derfor å dekke dem til og tilføre fuktighet i form av ferskvann hvis regnbygene uteble og sola steikte.

De eldste norske byene har ligget ved elvemunninger; Oslo, Trondheim, Tønsberg, eller ved ferskvatn; Stavanger, Bergen, Larvik. Mangel på ferskvann for skip i opplag, er trolig en av grunnene til at Kaupang aldri fikk en rennesanse som markedsby.

Emigrasjonen fortsetter

Øya Man i Irskesjøen har vært et senter for de norske vikingenes kolonisering både på engelsk og irsk side. Tusenvis av norske stedsnavn forteller om dette. Den tid da

*Modell av
Gokstadskipet
med mast og
råseil.*

norske marinesoldater tok til takke med å la seg pensjonere på skrinne «-land» gårer i Sørvestriket var over. De ble europeere og bærere av datidens kristne kultur der de slo seg ned på øyer og nes langs kystene i Normandie, Bretagne, Irland og Britannia. I løpet av en 100-årsperiode kan så mye som 3000 europeiske gårder ha blitt befolket av utflyttede sørvestlandske «pensjonister».

Kristningen i Sørvestriket

Kristen påvirkning kan allerede i sen romertid ha begynt å gjøre seg gjeldende blant de norske soldatene i de romerske garnisoneene. En regner med at romerske Britannia var kristnet før anglernes invasjon av øyriket en gang i begynnelsen på 400-tallet. Herfra bredte kristendommen seg til Irland rundt midten av århundret.

I Irland vokste det på 500-tallet fram flere ekspanderende klostresamfunn som drev aktiv misjonsvirksomhet. Fra øya Iona utenfor Skottlands vestkyst drev munken Columba misjon blant «pikterne», romernes navn på et ikke-keltisk folk som de fortrengte til Skottland. Det blir antatt at «pikterne» har fått navnet sitt fra lat. «pictura»; maling, og betyr «de bemalte». Vikingene kalte dem for «pettere». Muligens stam-

mer vikingenes hang til, og kunnskap om, å farge hår og hud gyllenbrunt på «laugar-dagen», fra dette folket.

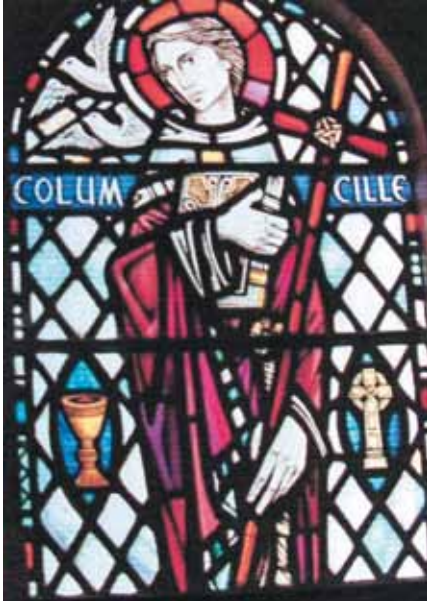
På slutten av 600-tallet var alle de nye angelsaksiske rikene kristnet. Vi kan derfor regne med at vikingene møtte kristne landsmenn når de på forsommeren la ut på sin årlige seiltur. Det har nok virket som et vedvarende kulturelt press på de unge sørvestlendingene.

I tillegg var det i Europa rene handelspolitiske forhold som diskriminerte ikke-kristne. Vic-byene var stengt for hedninger allerede på 600-tallet.

Det må derfor, i det minste for den marineoffiseren, ref 'en, som ordnet med kjøp og salg, vært et påtrykk om å la seg døpe.

Både Wada og Mercer-Alf innså nok at de hadde mer å vinne på å drive handel mellom vic-byene, enn å holde på rollen som hedensk offergode. Alt tyder derfor på at en gradvis framvekst av kristendommen, etter en tid, helt fordrev Ull-kulten fra Sørvestriket. Makteliten på den «bløde kyststriben» var trolig kristne på slutten av 700-tallet.

De signaliserte nå sin nye tro med å reise «keltiske» steinkors på de gamle offerplassene og med å kalke de gamle gudshu-

Fra øya Iona drev munken Columba sin misjon blant pikterne

sene hvite. Steder med offerrøyser, horg og hov skiftet navn. Mange Ull-navn ble byttet ut med Kors-navn eller ble systematisk forvrengt.

Kvitekrist

Vi har en rekke skriftlige eksempler på at vikingene yndet å kalle Jesus Kristus for «Kvitekrist». Jeg vil anta at bakgrunnen for dette var todelt og stammet fra selve dåpshandlingen:

1) I dåpen mottar den dømte syndsforlatelse og blir forkynt å være «kvitt» sine gamle synder. På en latinsk forrettelse heter dette «quittus», på engelsk «quit», og på norrønt «kvitr», fri for påtale.

2) De fleste nordmenn ble i denne fasen døpt av irske munkar. De hadde som skikk at den dømte fikk beholde den hvite dåpskjortelen. Dermed ble dåpen forbundet både med at en ble «kvitt» gamle synder og at en mottok en «hvit» kjortel som dåpsgave.

Kjortelen ble så å si en kvittering på syndsforlatelse. Hvitfarge ble i kyststrøkene i Sørvestriket et symbol på kristendommen, et symbol som enda går igjen i hvitmalt kirker og i hvitmalt bolighus.

Byen Kaupang blir i engelsk språkversjon omtalt som «Sciringesheal». I East Riding i Yorkshire holder de fortsatt levende en gammel «norrøn» dialekt der skole kalles «scheal». Ordet må være synonymt med suffikset «-sheal». Skole, kateter, katedral er i kirkehistorisk sammenheng nært knyttet sammen.

I «Ynglingatal» omtaler skalden Tjodolf stedet som «Skiringsal», der «skir» står for skinnende, eller renset. Etter mitt syn indikerer dette at en hvitkalket kirke lå i Kaupang på Ottars tid.

Det var marinen, representert ved hundene på Huseby i Tjølling, som garanterte for at den hvite bygningen fikk stå i fred, og at kristne handelsmenn fikk leve trygt innenfor byens grenser.

Tjodolf fra Kvinesdal

Ynglingatal er et poem forfattet av Tjodolf den frode fra Kvine da han var hoffskald hos Olav Kvites sønn, Ragnvald Heidrumhårr, som regjerte på slutten på 800-tallet. *Ynglingesaga* er skrevet på prosa av Snorre en gang i første halvdel av 1200-tallet, og er første bok i Heimskringla. Sagaen er bygd over Tjodolfs kvad.

Det vakte berettiget oppsikt da historikeren Claus Krag i 1991 gav ut boka «Ynglingatal og Ynglingesaga». Krag mente å kunne vise at Tjodolfs dikt umulig kunne være skrevet så tidlig som rundt år 900. I en overbevisende studie påviser han at diktet var sterkt påvirket av den gresk-sicilianske filosofen Empedokles lære om de fire elementene: vann, jord, luft og ild.

Ynglingatal er en slektstavle på 54 vers over de 27 første kongene i den svensk/norske kongerekke. Den første var Fjolner som druknet (vann), den andre var Svegger som forsvant i en stein (jord), den tredje var Vanlande som ble kvalt (luft) og den

fjerde var Visbur som ble brent inne (ild).

Krag påviste også «euhemeristiske» trekk i kvadet, d.v.s. at historiske personer og hendinger ligger til grunn for gudemyter. Fjølner, Svegder, og Visbur var omskrivinger av Odin, og Vanlande var omskriving for Frøy. I tillegg identifiseres de hedenske gudene med demoniserte trolldomsmakter.

(Kommentar: Biskop Martin av Braga skrev allerede i år 574 at de hedenske guder var demoner. Jf. for øvrig tabufiseringen av Ull).

Krag hevdet at forestillingen om 1) *de fire elementene*, om 2) *euhemerismen* og om

3) *avguder som demoniske trolldomsmakter*, først kom til Norden ved kristendommen og presteskaperet på 11-12-hundretallet.

Etter Krags mening var det nærmest umulig at en skald fra Kvinesdal hadde inngående kjennskap til europeisk kultur og tankegods på slutten av 800-tallet. Og om han nå skulle ha det, så er hele poenget med kvad at miljøet det blir fremsagt for, forstår hva det refererer til. Ellers ville det jo være som å kaste perler for svin...

Krag mistenkte Are frode, den store islandske læremesteren, som systematiserte historiekunnskapen en gang på 1100-tallet, for også å stå bak Ynglingatal. Som vi ser faller Krags synspunkter sammen med Snorres; Kristendommen kom først til Norge med Olav digre.

Men språkforskere har de siste årene vist at Ynglingatal senest må være skrevet tidlig på 900-tallet, og Oluf Sundquist, svensk historiker, har med styrke hevdet at Tjodolf den frode, meget vel kan ha fått sitt europeiske tankegods etter reiser og opphold i Frankrike eller Britannia. Tjodolf har dermed fått sin rennesanse.

Hele debatten vitner om at historikerne på de skandinaviske lærestedene har liten forståelse for sørvestlandsk kultur og levemåte i frankertiden. Brede lag av befolkningen visste allerede i romertid at Cæsar var opphøyd til gud, at Ultor (og Ull) hevet hans død, at Augustus var guds (Cæ-

sars) sønn, at Mithra var Solens sønn og at Jesus var Guds sønn. Videre var det vel kjent at jord, ild, luft og vann var sentrale elementer i mitrakulten, og i den kristne skapelsesberetningen. Og «alle» visste at det var farlig å ta Ulls navn i sin munn. Det var (som ved plystring) ensbetydende med å kalle på djevelen. På 800-tallet kan dette nærmest ha vært allmennkunnskap blant kultureliten i Sørvestriktet. Indirekte bekrefter jo Krags studie at det var slik.

Etter mitt syn var «Tjodolf den frode» den første og største skald Sørvestriktet har fostret. Som tilnavnet sier, var han en kunnskapsrik, skolert europeer, godt kjent med gresk og kristen tankegods. Men da han etter slaget i Hafrsfjord, i følge Snorre, ble Harald Luvas hoffskald, må han ha sviktet sine kristne venner som i hopetall flyktet fra landet. (Krag mener imidlertid at det er grunn til å tvile på om Tjodolf var blant Haralds skald, så vi må holde døren åpen for at også Tjodolf forlot Sørvestriktet).

Sagakonger i Sørvestriktet

Gautreks-soga forteller at kong Vikar styrte over «Agdir allar ok Jadar». Han hadde sønnene Harald og Neri. Harald overtok kongedømmet etter faren, mens Neri ble tildelt et jarledømme. Det er allment antatt

Denne rødbrune hårdusken er funnet i en kvinnegrav i Kvinesdal. Kanskje har den vært brukt som et refsymbol?

at Neri Jarl bodde på Oddenes fordi navnet «Nerid» finnes på en gammel runestein ved Randesund kirke.

Steinnes antar at Harald Vikarson, er den samme som Snorre og andre kaller Harald Granraude. Etter sagatradisjonen var han morfar til Halfdan Svarte. Kong Vikar må derfor ha levd relativt seint i den frankiske perioden.

Snorre forteller at Vestfold-kongen Gudrød Veidekonge, først var gift med Alvild, og fikk med henne sønnen Olav (norrønt Åleifr) som senere ble kalt Geirstadalv. Steinnes har i sitt arbeid gitt gode grunner for at Olav Geirstad-alf er synonym med Dublin-kongen Olav Kvite. Jeg går her ikke inn i hans argumentasjonsrekke, men støtter hans konklusjon.

Da Alvild døde, ønsket Gudrød å gifte seg med Åsa, datter til Harald Granraude, men han fikk ikke «rødskjeggens» samtykke. En tid etter seilte Gudrød med en hær vestover til Agder, der han om natten kom overraskende på Harald, og drepte både han og sønnen hans. Gudrød tok så Åsa «med seg hjem» og holdt bryllup med henne.

Med dette giftermålet sikret han seg ikke bare kontroll over hele kyststripen fra Boknafjord til Vestfold, men også over store deler av landene rundt Irskesjøen

Gudrød satte sønnen, Olav Kvite, til å være konge i Dublin, og en yngre sønn, Ivar, til konge i Limerick. Etter irske annaler var Olav konge i Dublin fra 853 til 871. Olav fikk tilnavnet «Kvite» og det vitner om at han var døpt og bekjente seg til Kvite Krist.

Snorre forteller at Gudrød ble drept av Åsas «ærendsvein» da han lå med skipene sine i «Stivlesund». Hvis de irske annaler har rett, har Gudrød levd i år 871. Da må, ifølge Steinnes, Halfdan Svarte vært et sted mellom 17 og 19 år gammel. Oppildnet av moren, kan Halfdan vært med på komplottet mot faren.

Flere svenske forskere har pekt på at Gudrød Veidekonge trolig er en «innlânt» figur fra den danske kongerekken. Der var

det en kong Godfred (død 810) som i følge frankiske riksannaler ble myrdet av egen livvakt. Det noe senere verket «Gestis Karoli Magni» vil ha det til at Godfred, på en jakttur, ble myrdet av sin egen sønn, som ble oppildnet til å drepe faren av kongens forsmådde dronning.

«Det irske annalfragmentet» (en årskrønike) forteller under år 871 at Olav ble hentet hjem for å hjelpe Gotfraidh med å slå ned opprør i Loclann (Ulveland). Dette åpner for at både Olav Kvite, Halfdan Svarte og dronning Åsa kan ha stått bak mordet på Gudrød.

Steinnes vil ha det til at Olav Kvite døde i år 873. Han ble hauglagt på «Geirstad», nå Gjerstad i Tjølling. Dette er gården hvor Huseby, Skiringsal og Kaupang ligger.

Olav hadde sønnen Ragnvald Heidumhårr, og det er til han Tjodolf fra Kvine har diktet Ynglingatal. Tilnavnet «heidumhårr» betyr kanskje «hederhøy» (høyt æret), i så fall en direkte fornorskning av lat. reve-rend, norr. **ref**. Men etter mitt syn er det like troverdig at tilnavnet var «hedningehård». (Se bloggen om Ragnvald Vognstyrer).

Skiftet mellom Olav Kvite og Halfdan Svarte

Om det var Olav Kvite eller Halfdan Svarte som myrdet Gudrød, kan vi ikke vite. Men det skjedde på Olavs Huseby, og i følge Steinnes tok Olav brorparten av farsarven; Søndre Vestfold, og kyststripen i Telemark, Agder og Jæren og landene rundt Irskesjøen.

Halfdan måtte nøye seg med Nordre Vestfold og deler av Buskerud/Oppland. Men etter mitt syn er det mye som tyder på at Halfdan også arvet de indre bygdene på Agder, (Råbygdelag), samt Nord-Rogaland og Hordaland, og ved giftemål fikk han senere herredømme over Sogn. Skiftet skjedde trolig i år 872.

Skiftet av Gudrøds rike lar seg også forklare ut fra rene kulturpolitiske skiller. Olav Kvite tok de delene av Gudrøds norske rike

hvor folk trodde på Kvitekrist og var europeisk orientert. Halfdan Svarte fikk resten. Da Halfdan døde, så Harald Hårfagre det som sitt ansvar å gjøre krav på den tapte arven etter farmor Åsa. Han ville da ha samlet Sør-Norge til ett rike.

Illustrasjon fra Birka. Både Birka og Hedeby stengte innseilingen til byene med et stolpeverk neddrevet i sjøbunnen. I Kaupang må den avskjermede bukta innenfor stolpeverket der blitt kalt for Stivlesund. Hedninger eller skip med væpnede mannskaper slapp ikke gjennom «stivlesundene» i frankertidens vic byer.

Tragedien i Hafrsfjord

En sommerdag omkring år 900 har Harald Luva samlet skip og mannskap og rodd inn i Hafrsfjord. Dette var ren provokasjon mot makthaverne i Ragnvald Heidrumhår's rike, og alarmen gikk...

På sommertid var trolig 2/3 av marine-soldatene på eksportreise nede i Europa. Det var derfor en sterk redusert flåte som, under ledelse av Tore Haklang, ref 'en fra Harkmark, seilte nordover for å drive «bustehodet» bort fra Jæren.

Skalden Torbjørn Hornklove bruker utnavn på de sentrale personene; Haklang, Kjøtve og Luva. Jeg tror «haklang» må være en dikterisk «kjenning» for en lang person fra Hakmark, (stedsnavnet er ved en senere metatase endret til Harkmark), og at «Kjøtve den halsdigre», må være en kjenning for en tykkfallen person fra Halse.

Torbjørn Hornklove, som selv skal ha deltatt i slaget, skriver:

Hørte du i Hafrsfjord - hvor hardt de sloss

der - storættet konge - mot Kjøtve den rike. Knarrer kom østfra, - lystne på kappleik - med 1) gapende kjefter - og 2) krot på stavnen.

De var lastet med hærmenn - og hvite skjold, - med 3)vestrøne spyd - og 4)velske sverd

1) Gapende kjefter; hund symbol. 2) Krot; treskurd.3)Vestrøne spyd; spyd laget i landene ved Irskesjøen. 4)Velske sverd; sverd smidd i Frankerriket.

At egder og jærbuer bar «hvite skjold», viser at de i Hafrsfjord kjempet som Kvitekristis soldater. Hornklove sier at Harald råder over skip med «blodstenkte spanter og røde skjold».

Kampen var over da Luvas berserker ryddet Haklangs skip. Kjøtve flyktet da i land på en holme der det var lettere å verge seg. Senere flyktet hele den «hvite» hæren, noen med skipene, andre langs landeveien sørover Jæren. Det kan ha vært en heller varm sommerdag, for Hornklove føyer til

Bildet viser et keltisk kors ved siden av et tilfluktstårn. Irske munkker bygde runde tilfluktstårn, trolig fordi de da kunne avrunde bygge med et steinsatt «iglo» tak. Dette gjorde tårnet brannsikkert. Merk for øvrig døråpningen høyt oppe på veggene. En kan anta at Harald Hårfagre sørget for å fjerne eventuelle keltiske kors i Sørvestriket.

at de som «aste avsted over Jæren, heim fra Hafsrsford - tenkte på mjøddrikke».

Hornklove skryter av Luva, den ættestore kongen, som ikke bare lærte Kjetve å flykte, men som også viste «Limericks tyver hel-veien» (helkannandi hlenna Hlymreks).

I Haralds øyne var onkelen, Olav Kvite, en inntrenger og opportunist, som ikke bare stjal Sørvestriket, men også Irland (Limerick), fra Halfdan. Dermed var endelig en gammel familieurett hevnet. Harald hadde vist Limericks tyver; dvs. Olav Kvites etterfølgere, veien til helheimen.

En skulle tro at Luvas seier over det sørvestnorske «heimevernet» bare var en delvis seier. Men bruk av seil, medførte at skipene ikke lenger kom tilbake som en samlet armada. Skipene returnerte til Kvitsøy og Stavanger til ulike tider og i spredt orden.

Ved Kvitsøy og Utstein har Haralds skip ligget på lur og plukket dem opp før de rakk inn til markeds-plassen i Stavanger.

Reaksjonen på rikssamlingen

Kong Harald må ha ledet an i forsøket på en fullstendig utryddelse av kristendommen i Sørvestriket. Vi må tro at de kristne fikk valget mellom å flykte fra landet eller å dø.

Fra en langsiktig fredelig og lukrativ handelsøkonomi, la Harald nå om til en kortsiktig plyndringsøkonomi, og harmonien i det tekstilproduserende samfunnet, var for all ettertid borte. For Kaupang var tragedien fatal; byen ble forlatt og sank ned i glemselen. Bare brohodefunksjonen for Husebø berget Stavanger fra å lide samme skjebne.

Kirker ble brent eller vanhelliget, stolte steinkors ble fjernet eller knust og kristne stedsnavn ble skiftet til hedenske.

Snorre forteller at etter slaget «var alle de verste fiendene hans (Luvas) falt. Men noen flyktet fra landet, og det var en svært mengde mennesker, og da ble store øde land bygd ...»

Videre skriver han: «I den ufreden som var da kong Harald la landet under seg i Norge, ble de funnet og bygd landene ut i havet; Færøyene og Island; da var det også stor ufred i Hjalmland (Shetland). Mange stormenn i Norge flyktet fredløse for kong Harald og fór i vester viking, de var på Orknøyene eller Suderøyene (Hebridene) om vinteren, men om sommeren herjet de i Norge og gjorde stor skade på landet».

Snorres beretning om den storstilte emigrasjonen som fulgte etter slaget i Hafrsfjord, må tillegges vekt. Han var selv etterkommer etter emigranter, og satt på rike historiske kilder.

Det må derfor være lov å anta at flertal-

let av kristne egder og jærbuer forlot landet og å minne om språkforskeren J. S. Marstrandens konklusjon på sine språklige undersøkelser: «Det norske målet i Irland, på de skotske øyer, og på Færøyene er nær beslektet med målføret på Jæren og Agder».

Den egentlige vikingtiden, da samtrante, muskuløse roere, rodde den europeiske kysten og de store elvene, var nå definitivt over. Og med den er også 900 år sørvestnorsk suksesshistorie slutt. Sørvestriket ble aldri et tusenårsrike, men det var nære på.

Historikernes «vikingtid», fortellingen om umoralske, sammenraskede flokker med norske sjørovere som herjet Europa i de neste århundrer, kan nå begynne.

FORD SIDEN 1922. MAZDA SIDEN 2004. VOLVO SIDEN 2008.

I Kverneland Bil er vi glad i kultur. Derfor har vi i flere tiår aktivt støttet kulturlivet i regionen – jazz, litteratur, teater, festivaler. Derfor har vi lokal samtdiskunst på veggene. Og derfor er vi en stolt og spent sponsor for Stavanger2008.

2008 er et merkeår for oss i Kverneland Bil også. Slik som 2004 var det. For ikke å snakke om 1922. Kall det gjerne flerkulturelt: Nå finner du nyhetene fra både Ford, Mazda og Volvo i lokalene våre på Forus.

Vi sees!

Kverneland Bil
www.kvernelandbil.no

En bryllupsvisе fra 1779

Av Synnøve Østebø, Statsarkivet i Stavanger.

Under ordning av privatarkiv nr. 3 – Ploug & Sundt, dukket det opp en gammel, håndskreven bryllupsvisе. Denne visen er interessant av minst to grunner, som jeg vil belyse i denne artikkelen. For det første er visen skrevet til en av den tids mest kjente handelsmenn i byen og hans tilkommende frue. Dessuten er visen skrevet på dialekt.

Først litt om forfatteren som jeg antar må være Ole Olsen Bagge. Han var i følge Stavanger borgerbok født i 1758. Videre forteller denne at han fikk borgerbrev i 1798, og da som ”skipper med en liden handel at drive”.¹ Forsiden på visen forteller at den var skrevet i anledning bryllupet til Ole Smith Ploug og Hendricha von Frantzen som inngikk ekteskap i Stavanger den 23. november 1779. I den anledning forfattet Ole Olsen Bagge en bryllupsvisе som trolig ble framført i løpet av bryllupsfesten. Vi vet ikke om forfatteren var til stede i bryllupet, eller om visen var et bestillingsverk som ble fremført av andre. Borgerboka for Stavanger forteller også at Ole Olsen Bagge var gift to ganger. Begge gangene giftet han seg med en kvinne fra Håland prestegjeld, nå Sola prestegjeld.

Selve bryllupsvisen består av to håndskrevne sider på rim. Det som særpreger denne nesten 230 år gamle visen, er at den ble skrevet på dialekt. Så langt vi kjenner til, finnes det ikke mange viser av denne typen som er bevart her i dette området. Forfatteren var trolig en relativt ”vanlig” ung mann som tok utgangspunkt i en oppdiktet, dagligdags hendelse for å fortelle om bryllupet og paret som giftet seg. Det gjør

de han ved å gjenfortelle møtet mellom to bønder som møttes på veien. Den ene kom fra byen med nyhetene. Den andre bonden var på vei til byen, og han var svært interessert i å høre hva som foregikk. Det er denne samtalen mellom de to bøndene som gjengis på dialekt.

Vi finner sjelden at dialekt er brukt i det eldre skriftlige, arkivmaterialet. I dette materialet særpreges skrivemåten av lange og tunge setninger, og ofte med flere innskutte bisetninger. I rettsreferater i tingbøkene, eller i skylddelinger i pantebøkene, finner vi noen ganger ord og uttrykk på dialekt. Disse dialektordene ble som regel brukt for å gjengi et vitneutsagn, eller for å sette ord på noe som var svært spesielt eller helt konkret, og som skriveren ikke hadde andre ord for.

Selv i dag vil de fleste lesere kjenne igjen og forstå mange av ordene og uttrykkene som er brukt i visen. I den vanlige Stavanger-dialekten bruker vi ikke så mange av disse ordene og uttrykkene i vår dagligtale. Men jeg vil tro at jo lenger sør på Jæren vi kommer, vil vi også i dag kunne høre en god del av de samme ordene og uttrykkene, spesielt blant den eldre delen av befolkningen. Visens forfatter, Ole Olsen Bagge, var som nevnt gift med en kvinne fra Sola i begge ekteskapene. Da er det ikke

¹ Kielland, Axel 1935: s. 211.

inntrykk av at det ikke var noen hvem som helst, noe også innførselen i kirkeboka for Domkirken indikerer. Kirkeboka forteller både at vielsen skjedde på en tirsdag, og at paret ble viet hjemme i huset. Vanligvis foregikk vielsene etter søndagens gudstjenester, men da var ofte resten av menigheten også der, i alle fall de som ville. Det var ikke alle som ønsket å ha så mye publikum til stede, og av den grunn var det ikke uvanlig at de som hadde råd, heller betalte litt ekstra for å få presten til å forestå vielsen i hjemmet, uten nysgjerrige tilskuere til stede.

Bonden som er på vei til byen, beklager seg over at han ikke har noe med seg som han kunne gi i "foræring". Et godt stykke smør nevnes som ett av eksemplene. Videre skryter bøndene av "Krambuen dar siaa Plouen". Han hadde alltid gode varer, det hadde i alle fall den ene av bøndene erfart. Den andre blir utålmodig og vil skynde seg innover til byen og se hva som skjer med egne øyne. Han vil selv se festen, dansen, maten og drikken og ta del i leken, hvis han kan. Men han er også opptatt av å se om

Foto av tegning, Stavanger museum, kulturhistorisk avdeling.

det blir gitt noe i "Skaala". Det var den tids bryllupspresanger som ble gitt i "skålen", i form av rene penger. Til slutt i visen ønskes paret til lykke i handelen, og med forhåpninger om at de må ansette en amme om et års tid! Det var nemlig relativt vanlig i velstående familier, særlig i byene, å ansette ammer.

Hvordan gikk det så med brudeparet, Ole Smith Ploug og Hendricha von Frantzen?

Ole Smith Ploug var født i Stavanger 9. august 1738. Foreldrene var Jens Abrahamsen Ploug, som kom fra Kragerø, og Anna Catharine Smith. I følge Ole Smith Plougs opptegnelser var moren søsterdatter av Cornelius Kreutz, admiral hos Peter den store i Russland. Ole Smith Ploug ble farløs bare to år gammel. Da han var 13 år kom han i tjeneste hos Michael Smith, de fem første årene som dreng, de neste 12 som fullmektig. I juli 1768 flyttet han inn i huset etter sine foreldre i byen, på Skagen. Han fikk borgerbrev og startet sin egen handelsvirksomhet i 1769, basert på handel, frakt og skipsbygging.

Da bryllupet stod 23. november 1779, var Ole Smith Ploug 41 år gammel. Hans tilkommende, Hendricha Maria von Frantzen, var født 4. juni 1760. Hun var altså litt over 19 år gammel. Hendricha Maria var yngste datter til Jens Frantzen og Elisabeth Sophia Henrichsdatter Gyntelberg. Jens Frantzen var byens kommandør og innrulleringssjef. Ole Smith Ploug skrev i sine opptegnelser:

"Herren af Naade lade dette vores Ægteskab blive velsignet, og for alleting, at vii saa længe det behager Gud vii skal leve til sammen, maae leve i Eenighed, trofasthed og Kiærlighed, baade i Medgang og Modgang, til Guds Ære og vores Gavn her i Tiden, paa det vi efter Dagenes Ende kunde samles for Herrens vores Guds ansig i de evige Boeliger for Jesu skyld."²

² Norsk slekthistorisk tidsskrift, bind X, hefte 2 1945: s. 119-120.

Ole Smith Ploug og Hendricha Maria fikk 5 sønner. De tre første guttene fikk alle navnet Jens ved dåpen i Stavanger domkirke. I sine opptegnelser forteller Ole Smith Ploug om dåpen og fadderne for disse tre små, men også om begravelsene. De døde som barn alle tre, henholdvis 7 uker, 7 mndr. og 14 mndr. gamle.

Gutt nr. 4 ble født 31. juli 1788. Han fikk navnet Ole Smith Ploug. Den 25. mai 1790 ble den femte sønnen født. Han fikk navnet Henrich Gyntelberg Ploug. Guttens mor, Elisabeth Sophia Henrichsdr. Gyntelberg, var en av fadderne ved dåpen. Begge disse guttene vokste opp. Men de var heller ikke gamle før de mistet sin far, slik deres egen far også gjorde. Allerede 28. juni 1792 døde Ole Smith Ploug i en alder av 54 år. Den 4. juli 1792 ble han ble begravet i Stavanger domkirke, i den smale gangen på nordre side, der også de tre førstefødte guttene var begravd. Ole Smith Ploug hadde alltid hatt dårlig helse.

Ole Smith Ploug jr. giftet seg med Johanne Margrethe Zetlitz den 18. februar 1817. Bryllupet stod i agent Kiellands hus. Ole Smith Ploug jr. var kontormann, og en tid også konstituert tollkasserer i Stavan-

Domkirken prestegjeld, kirkebok A4, 1744-1782, s. 131a. Kilde: Statsarkivet i Stavanger.

ger. Han døde 36 år gammel i april 1824. Skifteprotokollen forteller at han etterlot seg kone og to små døtre, Henrich Marie på 8 år og Maren Elisabeth på 6 år. Henrich Gynthelberg Ploug var prokurator i Stavanger. Han giftet seg med Anna Fredrikke Margrete Terchelsen 24. november 1819. Hun døde i 1821, Henrich døde i 1822.

Hendricha Maria, enken etter Ole Smith Ploug, giftet seg om igjen med mannens kompanjong, Hans Gabriel Buchholm Sundt i 1796. Hans Gabriel ble foreldreløs i 5-årsalderen. Da han var 10 år gammel ble han tatt inn i huset hos Ole Smith Ploug. Hans Gabriels mor var Ole Smith Plougs kusine. I 1791 ble Hans Gabriel kompanjong i firmaet, som da endret navn til Ploug & Sundt. Hendricha Maria og Hans Gabriel fikk ikke barn sammen. Hendricha Maria døde 26. november 1810, litt over 50 år gammel. Hun hadde ifølge ektemannen vært svakelig i mange år på grunn av vattersott. Allerede året etter giftet Hans Gabriel seg igjen med husets pleiedatter, Marie Elizabeth Fridriche Diurhuus. Hun var

29 år gammel og hadde bodd i huset siden hun var 11 år. Hans Gabriel var da 43 år gammel. De fikk to barn, Elise Margrethe i 1813, og Wilhelm Ravn, i 1818. Den 28. april 1840 giftet både Elise Margrethe og Wilhelm Ravn seg i Stavanger domkirke. Wilhelm Ravn giftet seg med Signe Margrethe Hansen fra Farsund. De skilte lag etter vel fire måneders ekteskap. Elise Margrethe giftet seg med Laurits Wilhelm Hansen, som var født i København. Han overtok ledelsen i firmaet Ploug & Sundt etter at hans svigerfar døde i 1839. Laurits Wilhelm var også "Stadshauptmand". Det er han som har gitt Skagen 18 sitt nåværende navn – "Hansenshuset".

En samtale, bestaaende, udj
Enfortælling, imellem 2de Bønder.
Som møtte, Hinanden paa Vejen
Til Stavanger.
Sammenskreven Paa Brøllups Dagen
d. 23de November 1779.
Da Brudgommen Velædl. Hr.
Ole Smith - Ploug
Blev Coppuleret med
Bruden den
Vel-baarne Frøken
Hendricha von Frantzen,
Af
O. Bagge
Goemaaraa, goe grane, Kor Kiem du jfraa.
Mens du Er Saa Tilig, Paa Færa.
Æg kiem jfraa Byen, men dar Skul du siaa.
Di Er mee Et Brøllup, jgiærra.
Men Dar skul – Du siaa, dar var gille og
staes
te Langt mejre, End Æg Kand opnævna.
Di spelte Paa Giia - paa - Paa - fioel - og
Bass.
Saa Huussen di Ville Rævna
Dar var saadan dondring, afskytting og
skrald.
Di flaga paa Jægter, og Baattar.
Æg syntes som Væra, Ville stanne paa fald.
Æg ville snart Lee, og snart graata.
Nej Er de Nu sant, du fortælle mæg Hær.
Saa blei æg saa Hyppen og Læikien.

Saa maa æg til Byen, Paa flygannes fær.
Saa faar æg siaa, Naakkaa af Lejkien.
Men La mæg Nu ikkie, gløyme, og spørre
af dæg.
Kem – æ de som brøllup, skal havava.
De Er Hand **Ola - Ploug**, Saa sa di for
mæg.
Derfor Er de Prægtigt, tillaga.
Men Hourte du inkkie, kæm Brura hans
Var,-
maaskee de, er gaat dæg af Sanzen.
Nej visst Er de inkie, Æg mineste de Klart.
De er Daatter Til, **Commedør - Frantzen**.
Nu skal du Ha Tak, for underretningen
goe.
nu maa æg mæg Skyne, og Hasta.
Nu Tæk æg til aaran, Paasprænen og Roe
Thi Baaten Er Tung, og barlasta.
Men detta Var Ret galle, Had æg vist de
før
æg skulle inkie, ha - komme Tomhennt.
Æg skulle vist hadt me mæg, Et godt støke
Smør.
Som æg til foræring, Skul - ha sennt.
Æg skulle Vist, hat mee - mæg, En goe
Veer eller Sauve
og maaskee, ankvalt-Lit-andna.
Naar æg Hade Vist, at brølluppe Til **Ploug**.
hade Vorre, Saa, Snarlige, forhaddna.
Men de skal Vist Komme, me Tiier og
stund.
Naar æg Kiem, til Byen, og Handla.
Da skal æg Vist - Laava, me Hand og me
mund.
Æg har daa Saa mykkie aa Vanla.
Æg Pla altij, Handla, Paa Krambuen dar.
Siaa - **Plouen**, hand har saa goe - Vara.
Æg faar dem inkie, bæere, hos alle og kvar.
De har æg saa offta, ærfara.
Men Nu for æg vist, gaa En anensteds
hen.
dij har Nu inkie Thii, Sligt aa ansa.
De for Nu beroe, til æg Kiem Snart jgien.
Nu maa di joe Springe og dansa.
De Va inkie foruner, Æg maatte Saa braatt.
Til Byen paa flyganne - Flæikkien.
Æg ville inkie, ha møst de for allersaa goet

Skjønt æg glæmtte, ætte mæg Seiken.
Korj æg skulle kjøppe, baade Korn og
malt.
mangt andnet, Til Tausser og Drene.
La mæg inkie gløymme, ej Skieppa me
Salt.
Den faar æg vist, borge Saa lejnne.
Nu skal æg vist gaqqe, og siaa mæg om
kring.
Og glosse mens, auan Kand Taalla.
Saa faar æg daa siaa kor di dansa og
spring.
og om di gier Naakka j Skaala.
Saa faar æg daa Saa, Kva di brukka Til
mat.
og om di har drikkanes Vara.
Æg mejna di bær de vel, fram paa Sølv-fat.
Der blj Nok vist, innen-ting Spara.
Saa Vil æg og svaje, og ta mæg et Ruus,
og drike alt mens, æg kand Svelle.
Farvel min goe grane, hæls heim til dit
Huus.
Æg Skal dæg Nok Ræsten fortælle.
Til Sidst Vil æg ønske, Vor **Brudgom og
Brud.**
Guds-frygt maa leve, til haabe.
at de maa Velsignes, af Himmelen **Gud**
det vil jeg Nu ønske, og Raabe.
At de maa florere, j handelen Saa.
og lyches j alt, og alt samma.
om et aar, denne, tiia, æg tviler inkie Paa,
Saa faar di Nok, hyre Ej **amma.**

Merk: Noen ord og egennavn er utheva
i avskriften, fordi de også er utheva i
originalversjonen.

KILDE- OG LITTERATURLISTE

Kilder

Statsarkivet i Stavanger:

Domkirken prestegjeld, kirkebok A4,
1744-1782

Pa 0003 - Ploug & Sundt

Stavanger byfogdembete, skifteprotokoll
nr. 8, 1810-1834

Litteratur

Elgvin, Johannes 1956. "*En by i kamp*",
Stavanger

Finne-Grønn, S. H. 1916. "*Den vestlandske
slegt Sundt*", Christiania

Kielland, Axel 1935. "*Stavanger Borgerbog
1436-1850*", Stavanger

Norsk slektshistorisk tidsskrift, bind X,
hefte 2, Oslo 1945

Dreyer Kalender 1956

Av Anders Bærheim

BRATTEGATEN

Brattegaten ligger midt i byen, den svarer til navnet, og er av anselig, men ukjent alder. Opphavet, får vi vel tro, skyldes en eller annen som i lengst svunnet tid søkte og fant fotfeste i det bratte lendet - flere kom etter, tråkket og formet stien.

Jorden oppetter bakken var, her som ellers i gamlebyen, steinet, men god - det kom bustad med stova på høgda, og *Bratten* ble navnet. Stien lå der laglig som sjøvei til båtstø og naust. Stein ble tatt opp, båret fram og lødd til innhegning for fe, og skiftegrjerde mellom brukene som kom til, og senere skåret opp av nye gangveier og hustuffer.

På samme bakkehøgden lå de to kirkebyggene med felles gravplass, og det midtre porthvelvet i kirkegårdsmuren vendte mot *kannikenes gård Bratten*.

Under dette hvelvet sto engang i byens yngre år den myndige bispen. Han var i godlag, så på, og moret seg over sine menn som slepte inn fylte kornsekker de hadde tatt fra kanniken, Ingemund.

Jordstykket nærmest kirkegårdsmuren bar katedralens navn, *Trinitatis grunn*. Det kom senere i reformasjonsbispens eie, og lenger ut i hundreårene går det over i den store hagen som ligger til huset for soknepresten i Domkirken.

I 1600 årene da Anders Smith skar sine praktfulle epitaferammer til Domkirken, hadde en annen kirkekunstner sin gang her i strøket. Rimeligvis har han sin andel

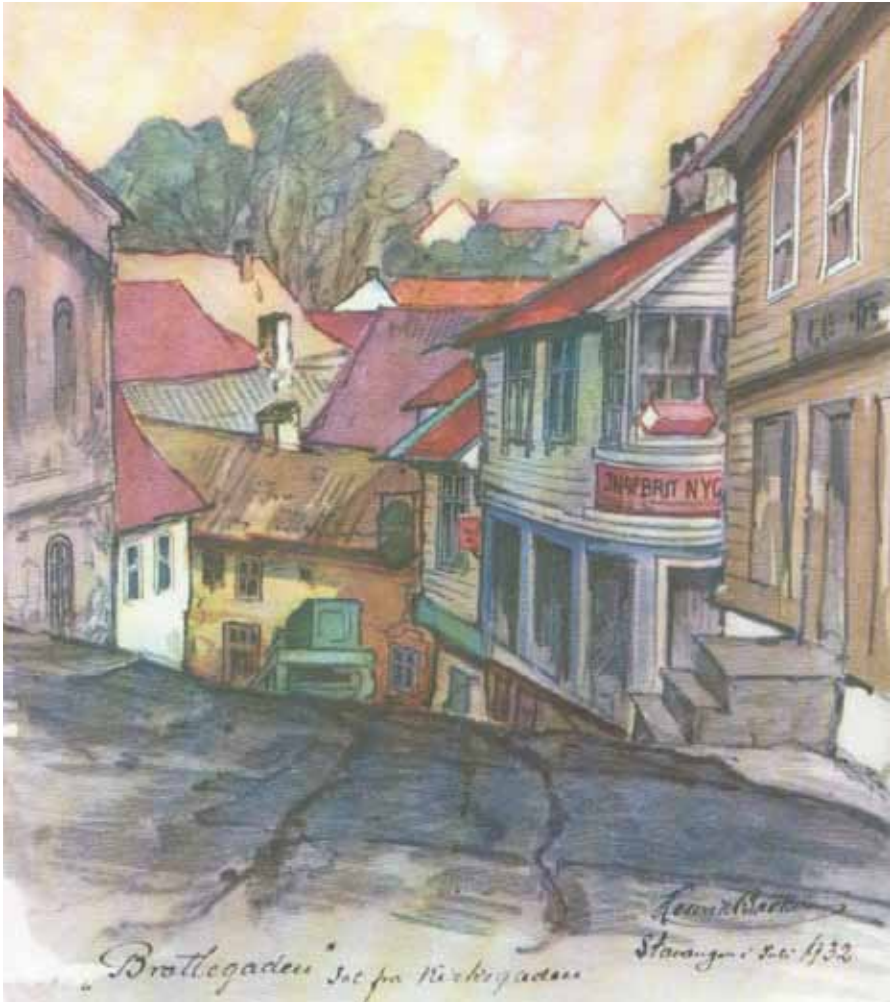
i Stavanger barokkens dekorative kirkekunst, men navnet kan ikke knyttes til noe bestemt arbeid.

Navnet finner vi i dokumentet av 23. nov. 1662 fra Anna Thomasdatter Wegner, datter av biskop Thomas Kortzen Wegner, som med sin mors «widschab och samtørke» selger til baker og innbygger, Isach Thorsen med hustru, Siri Pedersdatter, «min gaard och grund herudi Staffuanger, som *Petter Bildsnider nu er boendes*, ligen des imellemb Isach Vagleffsens grund och wohnung paa den ene, och gaden mod Bispegaarden paa den anden side sampt med nedenfor wærende Haugeplads imellemb Offre och Nedre Gaden udi lengden, och bernelde Hauges bredde.»

Den 29. mai 1685 selger moren med sin «kiere søn Bertel Thommasens ja och samtøcke» til Isach Isachsen, sønn av Isach Torsen, «en min eyende Haugeplads, beliggende her i byen, nest ved hans iboende waaning.»

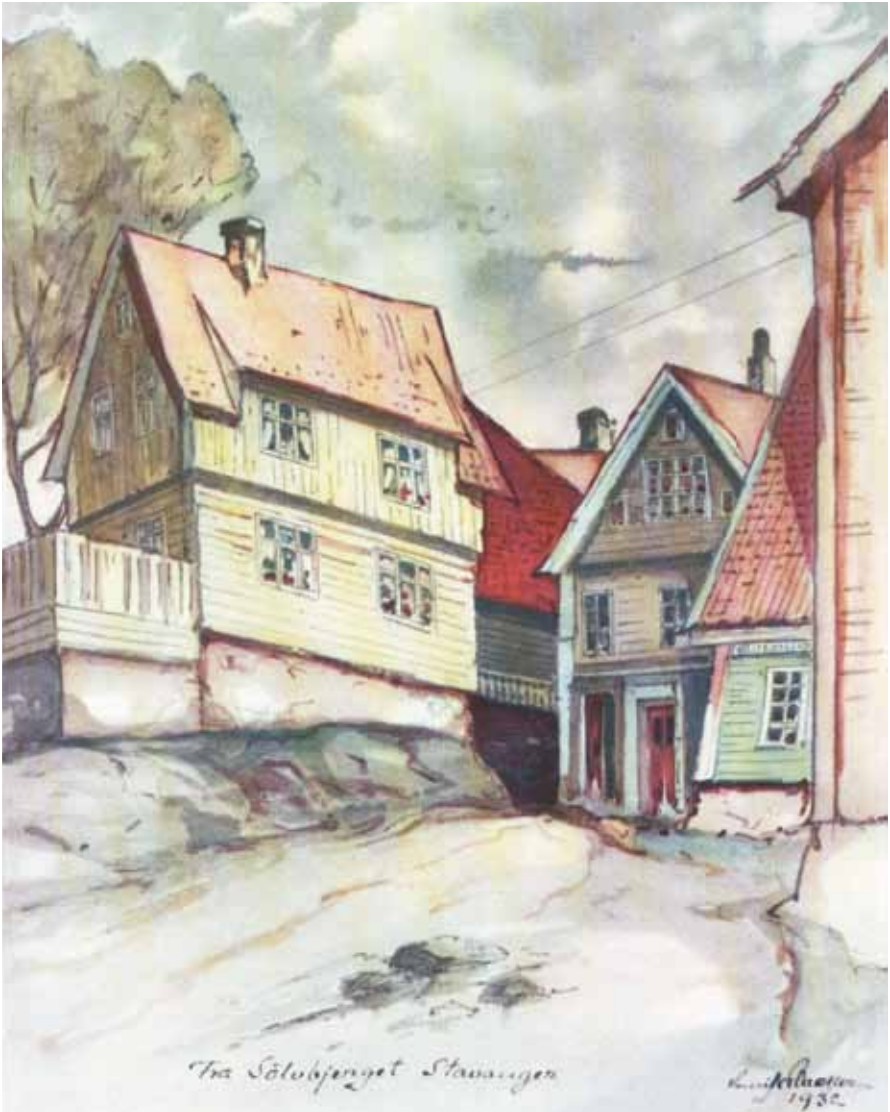
Isach Isachsen var òg baker, og har nå antagelig overtatt bakeriet etter faren som er 70 år gammel, sammen har de så fått en pent arrondert eiendom til Brattegaten - den gamle sjøveien som nå er blitt gate, men må ses under synsvinkelen: «I Stavanger har ingensinde nogen Orden ved Opførelse af Bygninger været befulgt, og Gaderne have desaaarsak ikke erholdt den Bredde som vilde være ønskeligt.»

Sr: Daniel Touscher gir i juni 1770 en uttalelse om gatenes tilstand. Han sier om

strøket her: Gaden forbi Provst Hans Arentz Gaard (nåværende Brannvaktens) maa helt stensættes. Gaden derfra videre (Brattlegaten), som i Bakken er meget slem, ujevn og har saagodtsom ingen Rendesten, maa ganske af ny stensættes med en rigtig lige Rendesten efter midten hvorfra Vandet siden kan løbe i Søen gjennem den smale Gade. Den Gade fra Provstens Hus som kaldes Uren (Kirkegaten) maa af nye stensættes og med Rendestene forsynes.»

Blant huseiere i Brattlegaten i begynnelsen av 1800 årene finner vi doctor Hans Munch som selger til kaptein og overskriver Wilhelm Monthey i 1804, og han igjen året etter til presten, Morten Kielland, res. kap. ved Domkirken. Hans bror, kjøpmann Jan Kielland, var postmester til 1813. Hans enke, Ane Dorothea Kielland, overtok postmesterstillingen, og kjøpte i 1815 Brattlegaten nr. 414 (Urgaten 2) av klokkerenken, Petronelle S. Baumann.

hans brygge i Østervåg. Bryggen ligger nå skjult under «Strandpromenaden». Til i dag har gaten fått beholde det vesentligste av sitt maleriske, bakkete og krokete løp.

Ved Sølvsjøenget, midt i byens sentrum, finnes ennå de best bevarte av gamlebyens smågater som fremdeles, stort sett har sitt

middelalderpreg, med små eiendommer, hus og hager. Tomtene er stykket ut av den forsvunne, *Arnegård*.

Hvor selve gårdstunet lå, er foreløpig ukjent, men i 1404 holdt lagretten møte i storstova, og fortsatte sine møter i gården til bortimot 1400 årenes slutt.

Toppen av Sølvberget. Valbergtårnet i bakgrunnen. Foto A. Bærheim.

Så sent som i 1695 eier Adrienne Berentsdatter, enke etter Søfren Lauritsen, et hus like i nærheten. Til major Hans Conrad Håbert selger hun et stykke av sin hage. Den ligger øst for hans hus og opp til Arnegården. Denne har senere gitt strøknavnet, Arneakeren.

De to nevnte eiendommene må ha vært av større omfang. Den vanlige typen finner vi vel hos Gunder Steensbø som bor her i 1770. Han har hus og hage mellom Hans Sivertsen og Malena i Sølvberget. Antonette Esaiasdatter Dahl selger sitt hus i 1783 til Christopher Brikke. Enken Berthe Trulsdatter har rimeligvis vært handlende og drevet med jektefart, for i 1792 kjøper hun halvparten i hougseilsjekten «Engheden» av Niels Nielsen Eegvåg.

Av naboer ellers finner vi i 1828 Rasmus Tollaksen. Han får da lån av Stavanger Lærde Skole i sitt hus *Lerkesvingen* 257 (Sølvberggaten 12). Det tilhører Østen Jacobsen i 1845. Kommunen kjøper og river det i 1916. Martin Laland eier hus i Lerkesvingen, og selger det i januar 1832 til loldersmann og havnefoged Thomas Natvig, senere huset det Boye & Hinnas boktrykkeri. Lerkesvingen 250 (Høleberggaten 14) tilhørte enken, Ingeborg Sophie Berg. I september 1846 selger hun til malermester

Carl Schnell. I Lerkesvingen 249 (Høleberggaten 16) finner vi Johan Ramskjær. Han selger i august 1847 til -skipsfører Henrik Henriksen, far av seilmaker Chr. Henriksen, som skrev boken, «Stavanger i svundne dage.» Byggmester Andreas Robertsen, visstnok en sønn av Kiellands berømmelige skipsbyggmester, kjøper tomt i august 1851 av Tollef M. Undera som eiet de fleste av Arnegårds-grunnene, og bygger huset Lerkesvingen 259 (Høleberggaten 7). Kommunen kjøper det i oktober 1938, og legger ut tomt for salg.

Midt i 1850 årene kommer det første opptaket til forandring av Sølvbergtorgets omgivelser. Høgt, men lunt lå det, innklemt av små hus og hager, bare om lag 400 m² stort, og forbundet med Sølvberggaten ved et par meter smalt smau mellom husene 257 og 258. Intet nivellerende vesen la noensinne sin hånd på det, bergknatter og aur dannet dekket. Ingen hjemlig kunstner hadde festet seg ved den maleriske lille pletten. Så kom heldigvis Henrik Backer og tok seg av det der var igjen i 1932.

I 1857 ble det slått til lyd for at kommunen burde kjøpe og rive huset 260 i Lerkesvingen. Huset med hage lå bare i få fots avstand fra Lars G. Leas. Det åpnet adgangen «for al annen ferdsel enn tilfots» fra

Portalen til Andreas Cederberghs hus.

*Slik var bebyggelsen på toppen av Sølvsberget.
Huset i bakgrunnen er nr. 251.*

Lerkesvingen til Sølvsbergtorget. Huset ble kjøpt, revet, og tomten lagt ut til gaten.

Til slutt tar vi med huset nummer 251, det ligger høgt og midt i Backers akvarell. På auksjon 7. mai 1874 ble det kjøpt av skomakermester Gunder Johnsen, og av ham solgt i juli 1883 til snekkermester Knud Eriksen. Her ble organist Gustav Eriksen født.

Andreas Cederberghs hus har gode, gamle tradisjoner. Stor og staselig åpner den vakre portalen seg mot Sølvsberggaten, som i årene da så mange og mangeartete gjester søkte inn på *Cederberghs sal* til diskusjon og forhandling om sosiale og politiske problemer, til «Dramatens» opptreden eller til høystemt fest -

«Mester Jacob Bore,
Tastad og Tore,
Mester Frøkenell,
Nymann og Schnell –
Alle disse Herrer
høit monne sidde,
spise mange Retter
paa Cederberghs sin Sal».

BØRREVIKEN MED SOLANDSBRYGGEN OG MORTEPUMPEN

Året som svant, la et nytt, sjarmerende trekk inn i bybildet. En om lag to kilometer lang «strandpromenade fra Fisketorget på Verket til gamle Rosenberg på Straen. Ingen

stereotyp trafikkåre, men en livfull, underholdende mønstring av alle skips- og båttypene som til enhver tid setter sitt preg på de respektive avsnitt av den lange kailinjen, kommende og gående last i mer eller mindre malerisk emballasje, og sist, men ikke

minst det brokete reiselivet til og fra byen. Alt rammet inn av de karakteristiske bystrøk den er lagt gjennom, langs krystallklar fjord, holmer og øyer i grått og grønt, fjordgapet lengst i vest og høge, blå fjell i øst.

Framkomsten av det nye trekket skyldes kaibygget i Børreviken som ble ferdig i sommer, og nå knytter sammen de to gamle lokalitetene, Kjerringholmen og Kuholmen - begge er for lenge siden nivellert og utnyttet, men kranset av minner fra sjøfartsliv og sjøforsvar.

Med utfyllingen, lukkingen av Børreviken forsvant den siste av gamlebyens mange småbrygger – *Solandsbryggen i Pottemakerstranden.*

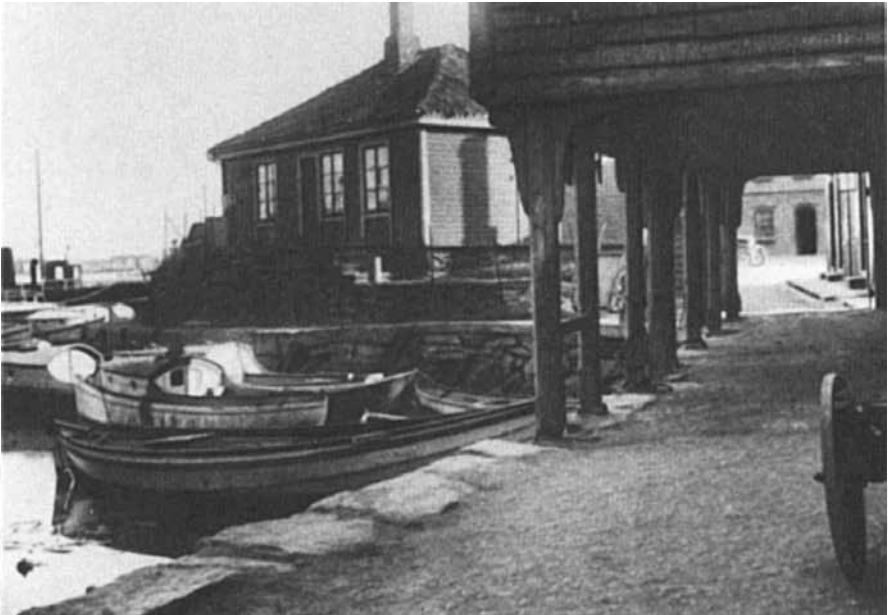
Til den gamle, opprinnelige sjølinjen lå i 1619 huset til Willum Jacobsen med brygge og bolverk. Til eiendommen hørte og halvparten av en hage, en halv båtstø på østsiden, og en naustergrunn like under vinduene i vest. Skomaker Jocum Røptke og sneker Samuel Hansen hadde felles båtstø i 1688. Hans Jocumsen Røptke, også skomaker og rimeligvis førstnevntes sønn, kjøpte

et hus av barnene etter skomaker Peder Tol-lachsen. I huset bodde da og en skomaker Didrich Nilsen. I 1702 selger skredder Peder Lauritsen sitt sjøhus til Einar Tostensen. Karen Johannesdatter eiet i 1770 et lite hus på en stue med bileggerovn, et lite kammer av bindingsverk, et sengekammer og spiskammer. I forstuen (gangen) drev hun en liten krambu. Ovenpå var det to tømrete og to panelte kamre, dertil hadde hun sjøhus med en tømret bu, og en liten hage. Hele tomten var 38 x 16 alen og må sies å være godt utnyttet.

Pottemakerstranden har rimeligvis vært et utpreget håndverker- og fiskerstrøk. Navnet skriver seg visstnok fra pottemakeren, Rode.

Opp av Pottemakerstranden lå det gamle Fisketorget. Der var brønn med pumpe. I september 1791 var pumpen sprukken og

Innkjørselen til Kjerringholmen. Til venstre Børreviken og tollvakthuset på Kjerringholmen. Det ble opprettet 1856 i leiet hus, og var i bruk til den nye tollboden på Skansen ble tatt i bruk 29. aug. 1906. 11930 ble det solgt og flyttet til Dusaviken.

ellers i dårlig stand, så den måtte vøles. Her lå og den gamle lokaliteten, «Mortebakken» hvor mortefiskerne holdt til. I viken like utenfor glipet de den kjente Stavangerdelikatessen som som sprellende til torgs, og fikk livlig omsetning til byens husmødre. Sjølsagt har pumpen vært det sentrale sted for en hyggelig drøs når de møttes her ute, og her må vi nok søke opphavet til den sagnomsuste – «Mortepumpen»!

Ved ordningen av vektervesenet i 1818 får Holmens vektor sitt vekterhus ved siden av brønnen mellom hagen til husene nr. 76 og 77. Tjuve år senere får en del «Privatmænd af Hensyn til Arbeidets gavnlighet» lov til å flytte sprøytehuset på Fisketorget, og grave en brannbrønn på tomten ved siden av A. Sømme. Det følgende år lager smed P. Oftedahl et par store hengsler til luken over brønnen.

Så kommer i mars 1860 den store Holmen-brannen og feier vekk all bebyggelsen fra Kjerringholmen, Bakken og Holmen til vestsiden av Valberget. I den følgende nye regulering og bebyggelse forsvinner - på ett hus nær - Pottemakerstranden, Fisketorget og brønnen med - Mortepumpen.

Da gjenreisningen tok til, ble reguleringskommisjonen oversvømmet av søknader fra sjøhuseiere om å få legge sine tomter lenger ut i sjøen, og søknadene ble for en stor del imøtekommet. Sjølinjen, som nå kom fram, markeres i dag av sjøhusrekken – fire til fem etasjer høy – som ligger langt inne fra den nye kaien. Et av husene, det frittliggende røde, er av eldre dato. Om dette fortelles: Her holdt haugianerne sine første møter. Da storbrannen raste på alle sider, var huset fullt av ferdig pakkete sildetønner, og da «redningsmannskapene» var i arbeid med å lempe silden på sjøen, kom eieren på plassen og ropte: «ikkje ei tønna sild på sjøen, vil Gud bevare huset, blir det stående» - det ble stående, og står der i dag.

Da sundet mellom Kuholmen og land ble fylt, kom der fram to nye navn, i vest «Søilå», og i øst «Vigå» som med årene

er gått over til «Børevigå». Her lå tre småbrygger. Zetlitzalmenningen, den kaltes egentlig Jørstadalmenningen, men fra avgjørende hold ble sagt: «Navnet Zetlitz er mere characteristisk for Stavanger end Jørståd», og dermed ble det Nordbøalmenningen, den kaltes i 1835 for Ny-Almendingen ved skipper Nordbø, fikk merkelig nok beholde sitt bondenavn, likeså Solandsbryggen som fikk navn etter handelsmann Ole Johan Olsen Soland. Etter en tidligere eier kaltes den en tid, Meyerbryggen. Fra 1860 er den «Byens Brygge».

En annen glemt lokalitet fra seilskutenes tid – som ligger skjult under «Strandpromenaden» – er *Hattelandskjæret*. Ommund O. Hatteland eiet sjøhus, båtstø og halvparten i Hattelandskjæret med den kraftige fortøyningspelen av jern. Han solgte det hele i 1844 til Johan H. Jensen. Hattelandskjæret var et av havnens viktigste fortøyningssteder når seilskutene gikk i vinterhi. Kjøpmann Andreas Høy kjøpte i 1846 Kuholmen nr. 44 (gamle nr.) av Gabriel Hansens enke, og i 1860 Børreviken 11 med Houebryggen av konsul Jacob Kielland.

Etter storbrannen søkte Andreas Høy, L. C. Holm, J. H. Jensen, O. Enoksen, Johan Gjemre og Jacob Kielland om å få legge sine tomter lenger ut i sjøen. Havnestyret svarte at det ikke ville gi tillatelse til noen overbygging av Hattelandskjæret som lå like utenfor Jensens sjøhustomt, men der var intet til hinder for at tomtene på nordre side av skjæret – til og med *Houebryggen* – ble lagt lenger ut. Selvsagt er det konsul Gust. A. Arentz som peiler Backer inn på den interessante lokaliteten – Solandsbryggen – som lå ved siden av A/S Tous forretningsgård, og det lille huset med sitt aparte utstyr ved nedgangen til bryggen, må ha moret kunstneren, likeså fortøyningspelen, kannonen. Med sin tilknytning til batteriet på Kalhammar, hvor Sjøfartsbygningen nå er under tak, og tjenesten på bryggen hadde den fortjent en plass i vårt Sjøfartsmuseum, men den er nå dessverre vekke.

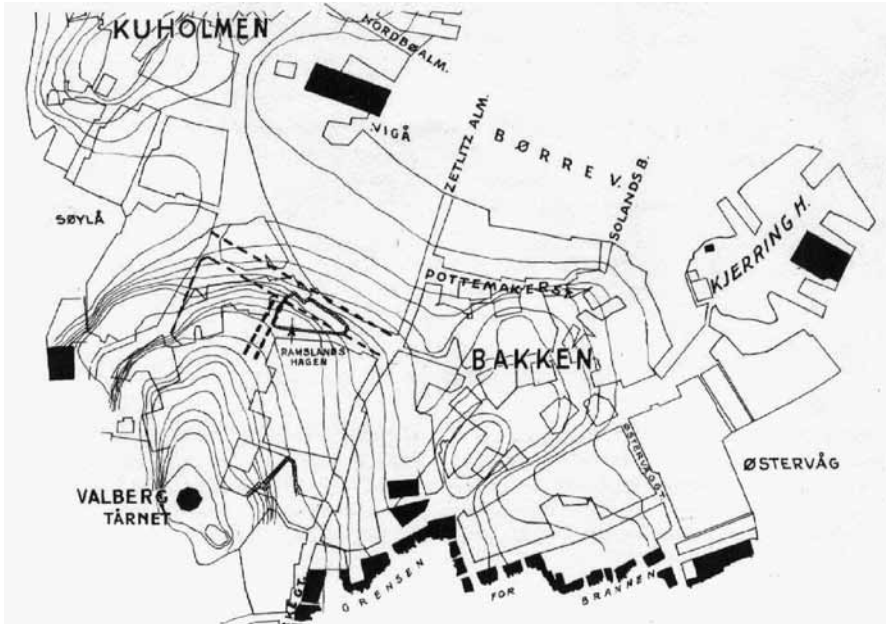

TRAPPEGATEN FRA ØVRE HOLMEGATE

Trappegangen fra Øvre Holmegate til Valberget kom til ved løytnant Hjelm's regulering av brannstrøket i 1860. Plassen der den går ut, svarer til vestre kant av den gamle *Ramslandshagen* som lå like ved Timianstorget – grønnaktorget. Øvre Holmegate dekker en del av den trange passasjen

som tidligere førte fra Bakken i Østervåg til Kuhlolmen. Stigningen opp fra Østervåg er resten av Bakkeberget. Seilmaker Chr. Henriksen var født 11. jan. 1839. Fra hans bok, *Stavanger i svundne dage*, tar vi hans livfulle skildring: Over Bakkaberget til Skansen.

«Lad os følge folkemassen som har været nede og set skibsafløbningen paa

Kjerringholmen, og begive os udover til Holmen.

Vi passerer da *R. Bergs* bagerbutik, hvor *Kirsten* og *Rasmus* bor, og kravler op over *Bakkaberget*. Her kryber de fleste, eller de holder sig fast i et plankeverk paa venstre side. Denne passage fra Østervaag til Holmen lignede den store trappegang i Kleven, da denne befandt sig i sin gamle skikkelse. - Komne halvveis op kan vi, ved at se ned i dybet, bli vår et par trapper som fører ned til madame *Johanne Langberg*, *Bernt* paa *Bakken* og nogle andre agtværdige byens indvaanere. Men naar vi kommer helt op, fører en gjennemgang til høire os forbi skomager *Tennessen*, bødker *Stradt* og ned til seilmager *Holms* verksted. Ved at fortsætte forbi *Øsebak* kommer vi ad en uendelighed af bratte trappetrin ned til *Pottemagerstranden* (omtrent hvor nu Touhuset ligger). Her bor skipper *Rolfsen*, kjøbmand *Zetlitz*, *Stavnem* (skolelærerens far) og smed *Stensland*. Endelig møder vi en liden brygge, *Zetlitsbryggen* (ved Monsens nuværende pakhus).

Vi fortsætter nedover til høire og støder paa en sti, der fører forbi snedker *Jakobi Salten* og *Bjørn Eriksen* og stanser udenfor huset, hvor *Bakkabergets* kjæmpe bor, den svære blokmager *Eilert Sømme*, en mand med slige bjørnelabber at neppe nogen i Stavanger har set mage til hænder. Som haandverker var han visselig en af datidens bedste i sit fag. Den lille *David* paa *Bakken* og denne «Gange Rolf» var *Bakkabergets* seværdigheder ved den kontrast, de dannede.

Gaar vi saa tilbage og ser opover berget paa høire side, opdager vi en hel del bitte smaa huse, ja endog et par med torvtag paa. Udenpaa væggene hænger «glib» og andre fiskegreier, endvidere arbejdsklær samt en mængde fisk som «skate», smaasei, torsk og sild, der skal tørres. Her bor han *Lars Vaktmand*, og øverst oppe i et lidet hus med torvtag skræddermester «Daue paa *Bakken*», far til afdøde skrædder *Davidson* i *Nygaden*. - Vi træder ind i den lille stue, hvor far skal bestille sjøtroie. Bag de smaa blyndfattede ruder sidder en

gammel mand paa en stor briks og luder med hovedet for ikke at dunke det i taget. Verkstedet tjener saavel til bedstestue som dagligstue og soveværelse.

Her boede altsaa en af byens mere betydelige skræddere. Ved siden af arbeidet laa den store sølvbeslagne salmebog og Hofackers postille aaben og viste, at religion og arbeide fulgtes ad. - Den ærefrygt, jeg som barn følte i flere af disse smaahjem, hvor en forunderlig fred herskede, har aldrig gaaet mig af minde. Jeg har senere ogsaa forstaaet digteren, Jens Zetlitz' tanker, naar han under indtrykket af de vestlandske smaahjem udbryder:

«Mit hus er lavt; men mit det er» – en sang, som passede ypperlig, ikke alene efter forholdene der, hvor han var prest, nemlig i Vikedal, men ogsaa i den by, som han stundom besøgte. Den, som ikke har set Stavanger for seksti aar tilbage, vil ikke kunne forstaa, hvor primitive forholdene den gang var, og det endog inde i selve centret. Det er derfor ikke underligt at de gamle ryster paa hovedet over nutidens forandringer idet de mindes mange af den tids anseede mænd, og, spørger: - Hvorledes kunde det dog være at saa lidt

blev gjort af byens fremstaaende mænd eller dem som styrede byen? - Og visselig kan det siges med rette, at der kunde været gjort mere, og derved havde man kanske sparet den nuværende slægt for en del af de trykkende skattebyrder, hvorunder vi nu stønner. Sandt at sige havde Stavanger for 60 aar siden ikke en reel gade. Det ansaaes som en forfærdelig sløsen, da Nygaden i 1842-43 blev anlagt - 10 alen bred!

Ved at komme ud af den her nævnte labyrint stod man paa «Timians-torvet». Her boede *Andreas Sømme*, brændevinshandler *Aske* og *Karen Knivsberg*. En sti førte herfra til Valberget, en anden ned forbi *Carl Thorsen* og *Baade Helland* ud til *Skansen*, der var omgivet af et høit gjerde. Her laa byens «fort», det nu bortminerede Skansefjeld. Og her feiredes syttende mai. De paa kaien som fortøiningspæle senere benyttede kanoner dundrede paa festdagen, som om det var et bombardement paa «Mont Valerin».

Paa en saadan festdag ser vi kjøbmændene *Gjertsen*, *Andreas Sømme*, *Solensteen* og skrædder *Rasmussen* i uniformer med fjærbesatte, trekantede hatte. Fint skulde det være!»

Adresser

For å lette arbeidet med medlemskartoteket oppfordres alle som skifter adresse til å gi beskjed til foreningen. Det samme gjelder hvis noen får ny mail adresse.

Beskjed bes gitt til:

Harald Sig. Pedersen, Grytningskroken 4, 4041 Hafsrfsjord,
tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no

Var de rike og mektige i Stavanger ikke så forsvarsbevisste i 1806?

Artikkel i Stavanger Aftenblad 04.04.1968

Av Hans Eyvind Næss

Forsvarsverket Skansen kom til å bestå av anlegget Hjelperen nede ved sjøen og av hovedforskansningen Prøvestenen ovenfor. Bildet viser Skansen i 1840-årene etter litografi av G. Atkinson.

I en artikkel i Stavanger Aftenblad i høst ble det fortalt om toktene til de små kanonbåtene som Stavanger utrustet under Napoleons-krigene, og som skulle forsvare byen mot fiendtlige angrep. Disse båtene skulle også være vakthunder i vårt territorialfarvann og angripe fiendtlige eskadrer som dristet seg inn på norsk område. Disse små marinestyrkene ville imidlertid ikke kunne forsvare byen alene. Derfor var byens eget artilleri og infanteriforsvar vel så viktig for byen og distriktet.

I dansketiden ble dobbeltmonarkiets hær og flåte rekruttert ved utskrivninger — mønstringer. Myndighet til utskrivninger lå hos kongen i København. De som ble utskrevet, var så å si utelukkende bondesønner, oftest sønner av leilendinger og husmenn.

Geistlighet og embetsmenn var fritatt for mønstringer. Innbyggerne i byene deltok ikke i hær og flåte. De hadde til oppgave til sammen å forme et solid byforsvar, en egen lokal hæravdeling som kunne forsvare de viktigste stedene i riket når hær og flåte var på fjerne krigsoppdrag.

En borgervæpning var navnet på et slikt byforsvar. Borgervæpningen i Stavanger førte i generasjoner en passiv tilværelse. Fra 1600-årene har vi stads-kapteiner i byen. Men forsvaret som sådant var lite å skryte av. Det lille antall borgere og innbyggere som skulle forsvare byen, var dårlig utstyrt med kanoner og geværer. Tjenestetid og våpenøvelser innskrenket seg til mer og mindre tilfeldige sammenkomster på Egenesløkkene.

Verken disiplin eller interesse for bor-

gerværningen, et i følge øvrighetens meddelelser uvurderlig ledd i det dansk-norske forsvar, ble synderlig stimulert ved at mannskapene aldri kom i kamp. Stavanger var en liten by av minimal strategisk betydning. Internasjonal krigsførsel fant sted langt borte. Stavanger fikk nok merke følgene av krigen, men alltid i form av ekstraskatter, tap av skip, nedgang i handelen, vanskeligheter med korninnførselen m.m.

Tanken å se fienden stå inn Byfjorden kom etter hvert til å stå for Stavangers innbyggere som en umulighet.

I de relativt rolige 1700-årene var vel anskaffelsen av nye uniformer det gledeligste og kanskje viktigste som hendte byens borgerværning. Og like før 1800 var styrken, da på ca. 300 mann, best egnet til samling i paradeøyemed.

Alle hadde ennå ikke brukbare våpen, og flere hadde overhodet ikke deltatt i eksersis. Napoleonstiden kom til å bringe forandring i de stavangerske militære forhold, forhold som hadde vært preget av en blanding av festlighet og likegyldighet. Fra 1801 av var Danmark-Norge stadig på randen av krig.

Det skyldtes bare kaldblodige og listige diplomatiske manøvrer fra utenriksdepartementet at nøytraliteten ble bevert like til 1807.

Nå anså riktignok få og ingen det som mulig at Norge skulle komme i krig med England om det til slutt ville vise seg at nøytraliteten ikke ville kunne opprettholdes. For sikkerhets skyld og etter strenge ordrer fra Kongen ble likevel atskillig gjort for å sette byforsvaret i beredskap. Mannskapene så vel som selve forsvarsverkene måtte restaureres etter en periode som vel uten overdrivelse og iallfall utifra en militær synsvinkel må kunne sies å ha vært preget av forfall.

Skansen kom til å bestå av anlegget Hjelperen nede ved sjøen og hovedforskans-

Uniformene til datidens krigere høvde nok bedre til å paraderer enn til å sloss i. Til venstre ser vi en artillerist av Det Frivillige Borger Artillerie Corps i Stavanger i 1803. I midten står en kavallerist av Det ridende Corps, og til høyre en offiser av Borger Infanterie Corpsset, begge disse også fra 1803. Illustrasjonene er etter amtmann De Fine.

„En Artillerist af Det Frivillige Borger Artillerie Corps i Stavanger 1803“.

„En Cavalierist af Det ridende Corps i Stavanger 1803“.

„Officer af Borger Infanterie Corpsset udt Stavanger 1803“.

ningen Prøvestenen ovenfor. Nye 12 punds kanoner ble anskaffet.

I tillegg ble et helt nytt forsvarsanlegg reist på Kalhammerodden ved dugnad og frivillige pengebidrag. Borgervæpningen ble organisert slik at byens innbyggere ble satt til artilleriet. De måtte altså ta støytten ved et fiendtlig angrep. Selve borgerstanden kom til å utgjøre en infanteri-gruppe og skulle først i ilden om fienden gjorde landgang.

Enden på visen ble at borger-væpningen heller ikke denne gangen fikk vise hva den dugde til. Men aldri tidligere hadde faren vært så overhengende. Årene fra 1801 til 1812 brakte den nervøse og spente og opphissede atmosfære fra den skånselsløse europeiske storkrig over Stavanger.

Fremdeles sto nok muligheten av å stå med våpen i hånd like overfor fienden de fleste fjernt. Andre var preget av krigstryk- ket og var enda mindre enn tidligere interessert i å gjøre tjeneste i borgervæpningen.

Men det har også vært en tredje gruppe som tross alvor og farer har ønsket å yte sin innsats for sin fødeby. Til denne gruppen hører en anonym versemaker som på rim gir en interessant illustrasjon av stemningen i Stavanger året for krigsutbruddet.

Strofene i visen kan vel ikke klassifiseres som poesi. De fyller ikke engang de enkle krav til rim og rytme som forfatteren selv har hatt til hovedmønster. Hovedforklaringen til dette er vel at visen som skulle synges, skulle gli innenfor en melodis ramme, ikke et stivt verseskjema. Ordbruk og ordsammenstillinger er også ofte klosset. Men hva strofene likevel inneholder, det oppveier mange mangler. Her er slående sammenlikninger og friskt, ja sprakende humor. Midtstrofene er en saftig harselas over navngitte (ved initialer) byens borgere. Disse menn er stamfedre til mange av 1960-årenes Stavanger-innvånere. De forsøkte tydeligvis å unngå den farefylte vaktjeneste som pågikk natt og dag, og det til tross for at de var "for all undskyldning lens". Moralen i visen er god, og avslutningen er en patriots varme hyl-

lest til staden Stavanger. Versemakeren må ha vært en vanlig innbygger, kanskje en sjømann. I dag vil han trygt kunne karakteriseres som "ein ekta siddis". Ellers taler visen for seg selv:

Wed borger Exitien ret artig gaar til,
derover en Vise vi kvæde nu vil,
hvorledes at nogle ved sære Paaskud
kan blive befriet og slettedes ud.

Vi ser Dem på Gaden saa stolte og stiv,
i Sælkskab de fyrer ret lystig sit Liv,
er noget at vinde de sparer sig ei,
men skal Exerseries svares der Nei.

En H. og en G. ud av Skjælven er svag,
maaskje faat for lidet av Bacchus i Dag,
derover han blir for Exitien fri,
skjønt lemmer og krefter han ei feiler i.
(Helmich Gabrielsen, handelsborger)

En J. og en W. ud av kulde er Syg,
han synes saa bleg at han legges kan lig,
i Boden han viser sin Vare dog godt,
og sværger han holder med Agenten Trop.
(Jon WasbØ, høker)

En J. og en B. av Brystsyg er kvæst,
hvorfor han skaffer sig Doctor Attest,
skal han Exeriere han tabte da jo,
at pine sine Varer en Daler og to.
(Jens Berg, handelsborger)

Jeg tror vist at mange kun bruger Paaskud,
naar man ikke nøye vil sige det ud,
de rige og Mægtige skaanede er,
naar de som er ringere Byrderne bær.

Jeg tror vist om det skulde saa staa paa,
at vi i Stavanger forsvar skulde staa,
de Rigeog Mæktigesmyet sig vekk,
naar ringere Klasse stod munter og kiæk,
Kom lystige brødre vær munter og glad,
saa udgjør vi alle saavakker en stad,
agt kun paa Kommando saa bliver det ret,
og vores Manøver blir særlig og næt.

Foto: Kristian Jacobsen

Stavanger Aftenblad
MEDIEHUSET

Fra heden nord for Skagen, 1885
Av P.S. Krøyer, en av Skagemalerne.
Bildet tilhører Skagens Museum.

Noen ser bare skyer – vi ser glimt av sol

**Kunsten å bruke sunn fornuft er å velge selskaper som er under-
analyserte, upopulære og undervurderte. Denne investerings-
filosofien har gjort SKAGEN til en av Norges fremste fondsforvaltere.**

SKAGEN er et uavhengig forvaltningsselskap og vår eneste virksomhet er fondsforvaltning. Vi har som overordnet mål å gi våre andelseiere best mulig avkastning for den risikoen de tar. SKAGEN tilbyr syv fond - tre aksjefond, to pengemarkedsfond og to obligasjonsfond. Dette utvalget av fond gir mange investeringsmuligheter.

SKAGEN har kontor på Skagen 3, Torgterrassen i Stavanger. Kom innom for en uformell prat eller ta kontakt med oss på telefon 04001 eller 800 SKAGEN. Du kan også lese mer om oss på www.skagenfondene.no.

Kunsten å bruke sunn fornuft

Kunnskap er vår styrke...

Ernst & Young leverer tjenester innen:

- ▶ Revisjon og direkte relatert rådgivning
- ▶ Økonomisk og finansiell rådgivning
- ▶ Skatte- og avgiftsrådgivning
- ▶ Risikostyring og datasikkerhet

Vassbotnen 11 Forus, pb. 8015, Stavanger
tlf.: 51 70 66 00, faks: 51 70 66 01

 ERNST & YOUNG
Quality In Everything We Do

www.ey.no

Handelsbanken | Stavanger Sentrum

Du finner oss i Verksgata 24 (like v/hurtigbåt-terminalen)
En bank for både privat- og bedriftskunder!

-en solid bank - nærmere deg!

Handelsbanken Stavanger Sentrum, Postboks 7034, 4001 Stavanger
Telefon 92 22 33 44 – mail:sentrum.stavanger@handelsbanken.no
www.handelsbanken.no

SPECIALTILBUD

TIL MEDLEMMER I BYHISTORISK FORENING I STAVANGER

KAMPANJE:

Kraft, mod og haab.
Sigval Bergesen
– samfunnsbygger av
1905-generasjonen
Helge Ole Bergesen
Veil. pris: kr. 348,-
Medlemspris: kr 195,-

Alexander L. Kielland
– «**I slekt med hele byen**»
Gunnar A. Skadberg
Gunnar A. Skadberg
Veil. pris: kr. 295
Medlemspris: kr 145,-

Et på kjøkkenet i Rogaland
Marit Størseth (red.)
Veil. pris: kr 375,-
Medlemspris: kr 275,-

Fjordabåtene
– **Rutebåter, ferjer og hurtigbåter**
i Rogaland 1955-2005
Jone Laugaland
Veil. pris: kr 395,-
Medlemspris: kr 195,-

Den lengste historia
– **Rogaland 10 000 f.Kr. – 1350 e.Kr.**
Tor Obrestad
Veil. pris: kr 395,-
Medlemspris: kr 195,-

NYE BØKER:

«**Øve dammen i Junaiten**»
Gunnar A. Skadberg
Veil. pris: kr 348,-
Medlemspris: kr 304,-

Fotografi frå Ryfylke 1880-1940
Morten Heiselberg og Ola Søndena
Veil. pris: kr 395,-
Medlemspris: kr 347,-

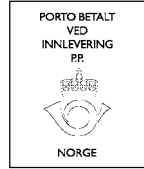
Bøkene kan kjøpes ved henvendelse til Rogaland Historie- og Ættesogelag i Bergelandsgt 30.

Wigestrand

www.wigestrand.no

B

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening 2008

Hans Eyvind Næss

Eiganesvn. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 91 34
mail: hans.nass@arkivverket.no

Harald Sig. Pedersen

Grytingskroken 4, 4041 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 55 64 99
mail: pede7@online.no

Elsa Grimnes

Torfæusgt. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p 51 52 02 29
mail: elsa@saft.no

Petter Løhre

Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
Tlf. p 98 20 36 57
mail: Petter.lohre@lyse.net

Per Marthon Mæland

Statfjordsvingene 20, 4028 Stavanger
Tlf p. 51 54 15 00
mail: per-mm@online.no

Karin Noer

Eckmannsbakken 2, 4005 Stavanger
Tlf. p. 51 52 54 56
mail: go-jon@online.no

Bodil Wold Johnsen

Leiv Eriksonsgt. 52, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 53 15 82
mail: bjohnsen@stavanger.kommune.no

Vigdís Hovda

Verven 14c, 4014 Stavanger
Tlf. p. 51 55 74 02
mail: vigdis.hovda@hesbynett.no

Hva har stått i Stavangeren?

Redaksjonen har utarbeidet en forfatter – og emneoversikt fra starten i 1991.

Denne oversikten kan du finne på websidene våre:

www.byhistoriskforening.org